

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय
स्नातकोत्तर तह (एम.एड्) दोस्रो वर्षको आंशिक
आवश्यकता पूरा गर्नका
लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता

प्रेमबहादुर थापा

क्याम्पस क्रमाङ्क.: २०/२०६६

परीक्षा क्रमाङ्क : २३३००५७/६७

त्रि.वि.र.नं.: ९-२-३७९-६८-२००४

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुली

२०७०

047-520066

त्रिभुवन विश्वविद्यालय तथा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्बाट सम्बन्धन प्राप्त

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस

कमलामाई-९, सिन्धुली

Sindhuli Multiple Campus

Kamalamai-9, Sindhuli

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस सिन्धुली, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अर्न्तगत एम.एड. दोश्रो वर्षका विद्यार्थी प्रेमबहादुर थापाले सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नु भएको हो । निकै मेहनत र परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोध कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि शोध मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति:- २०७०/८/२०.

.....
भागवत थापा

शोध निर्देशक

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस सिन्धुली शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विद्यार्थी प्रेमबहादुर थापाले स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकको शोधपत्रलाई शोध मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्यांकन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१	श्री भागवत थापा	शोध निर्देशक	
२	श्री सारदामणि खड्का	क्याम्पस प्रमुख	
३	श्री	वाह्य परीक्षक	

मिति: २०७०/...../.....

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यो शोध प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकमा केन्द्रित भएर गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयारीका क्रममा सुरुदेखि नै अमूल्य समय प्रदान गरी मार्गनिर्देशन गर्नुभई यस अध्ययन कार्यलाई सफल पार्न, शोधपत्रको प्रारूप तयार पार्न र यसलाई पूर्णता दिन सल्लाह, सुझाव एवम् निर्देशन गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्री भागवत थापाप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यो अध्ययनमा सूचना सङ्कलन गर्न सहयोग गर्नुहुने ग्वालटार स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति शरद कोइराला, स्रोतकेन्द्र रहेको विद्यालय श्री कौशिका उच्च माध्यमिक विद्यालय ग्वालटारका प्रधानाध्यापक श्री ध्रुवप्रसाद कोइराला, लेखन कार्यमा सहयोग र सल्लाह दिने मित्र चित्रकुमार दाहाल, नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, शिक्षक मित्रहरू, विद्यार्थी भाइबहिनीहरू र अभिभावकहरू प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोध लेखन कार्यमा समय र वातावरण मिलाउन सहयोग गर्ने जीवन संगीनी पवित्राकुमारी थापा धन्यवादकी पात्र हुनुहुन्छ । यो शोधपत्र कम्प्युटरमा टाइप तथा सेटिङ गरी अन्तिम रूप दिन सहयोग गर्नुहुने श्री कृष्णहरि ढुङ्गेललाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि शोध मूल्याङ्कन समिति समक्ष पेश गरेको छु ।

प्रेमबहादुर थापा

शोधसार

प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकअन्तर्गत पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको अवस्था लेखाजोखा गर्नु रहेको छ ।

यो अध्ययनमा परिमाणात्मक र गुणात्मक ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ, जसमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जातिगत, उमेरगत, कक्षागत र लैङ्गिक सङ्ख्यालाई परिमाणात्मक र उनीहरूका अभिभावक, शिक्षक र प्रधानाध्यापकको विचारहरूलाई गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको रूपमा राखिएको छ ।

यो अध्ययन सिन्धुली जिल्लाको ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध ४ गाविसका १० वटा सामुदायिक विद्यालयमा २०६९ सालको शैक्षिक सत्रमा भर्ना भई बीचैमा कक्षा छाडेका र २०७० सालमा पुनः प्रवेश गरेका ७९५ जनामध्ये १९५ जना (२४.५२%) विद्यार्थीमा केन्द्रित गरिएको छ भने १० वटा विद्यालयका प्रधानाध्यापक १० जना, विषय शिक्षकहरू १० जना, प्रत्येक विद्यालयका २ छात्रा र २ छात्र गरी ४० जना विद्यार्थी, उनीहरूका अभिभावक २० जना गरी जम्मा ८० जना यस अध्ययनको नमूना जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ ।

विभिन्न विद्वानहरूका पुस्तकहरू, अप्रकाशित शोधपत्रहरू, विद्यालयका विभिन्न अभिलेखहरूलाई द्वितीय स्रोतको आधार मानेर तथ्याङ्क संकलन गर्दै प्रश्नावली, अभिलेख, अध्ययन, अन्तर्वार्ता जस्ता साधनहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधि अपनाइएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा पुनः प्रवेश हुनेमा छात्राभन्दा छात्र बढी भएको पाइयो । दलित जातिका विद्यार्थी अन्य जातिका विद्यार्थीभन्दा कम भर्ना भएको पाइयो । कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थी कम पुनः प्रवेश भएको पाइयो । पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीमा विद्यालय नियमितता, गृहकार्य र कक्षाकार्य गर्नेभन्दा अनुशासन कायम गर्नेहरूको दर कम पाइयो । पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा विश्लेषण गर्दा कक्षा १ को सबैभन्दा राम्रो पाइयो । विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा राम्रो नेपाली विषयको औसत प्राप्ताङ्क पाइयो भने सबैभन्दा कम औसत सिकाइ उपलब्धि गणित विषयको रहेको जानकारी प्राप्त भयो ।

पुनः प्रवेशमा भोगिएका समस्याहरूको रूपमा अभिभावकको आर्थिक अवस्था, परम्परागत सोच, बालश्रम, राजनीतिक हस्तक्षेप, सहपाठी र शिक्षकहरूको व्यवहार, परीक्षा प्रणाली, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुनु, लैङ्गिक विभेदहरू नै प्रमुख समस्या भएको जानकारी प्राप्त भयो ।

समस्या समाधानका उपायहरूमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूका लागि कार्यक्रमको निरन्तरता, अभिभावकको आर्थिक उन्नतिको कार्यक्रम, बाल क्लव र अधिकारकर्मीहरूको कार्यलाई प्रोत्साहन, विद्यालय सुधार योजना र गाउँ शिक्षा योजनाका साथै गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग थप कार्यक्रममा सहकार्य गरिनुपर्ने जस्ता विषयहरू उल्लेख गरेको पाइयो । त्यसैगरी पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन सहयोग पुऱ्याउने निकायहरूको रूपमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीका लागि कार्यक्रम, बाल क्लव, विद्यालय भर्ना अभियान, वन उपभोक्ता समिति, छरछिमेकी, शिक्षकहरू रहेको पाइयो । उक्त जानकारीहरू शिक्षकहरू, अभिभावकहरू र प्रधानाध्यापकहरूसँगको अन्तर्वार्ता र समूह छलफलबाट प्राप्त भएको थियो ।

विषयसूची

सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
शोधसार	IV
संक्षिप्त शब्दावली	VI
तालिका सूची	VII

परिच्छेद एक : परिचय

१-७

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२. समस्याको कथन	४
१.३. अध्ययनको औचित्य	५
१.४. अध्ययनका उद्देश्यहरू	६
१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.६. अध्ययनको परिसीमा	६
१.७. शब्दावलीको अर्थ र परिभाषा	७

परिच्छेद दुई : अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२. सैद्धान्तिक ढाँचा	१०
२.३. पुनरावलोकनको उपादेयता	११

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१२
३.२. नमुना छनोट र जनसंख्या	१२
३.३. अध्ययनका साधनहरू	१३
३.४. तथ्याङ्कका स्रोतहरू	१४
३.५. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१४

परिच्छेद चार : नतिजाको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

४.१ प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको अवस्था	१९
४.२.१. प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक अवस्था	१७
४.२.२. विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक अवस्था	१८
४.२.३. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था	१८
४.२.४. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको उमेरगत अवस्था	१९
४.२.५. पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेर अवस्था	१९
४.२.६. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत जातीय अवस्था	१९
४.२.७. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत जातीय अवस्था	१९
४.२.८. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय क्रियाकलापमा सहभागिताको अवस्था	२०
४.२.९. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अवस्था	२०
४.३. प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश गर्ने कार्यमा भोगिएका समस्याहरू	२३
४.३.१. पुनः विद्यालय प्रवेश सम्बन्धमा शिक्षकहरूले औँल्याएका समस्याहरू	२३
४.३.२. प्रधानाध्यापकहरूले औँल्याएका समस्याहरू	२५
४.३.३. अभिभावकहरूले औँल्याएका समस्याहरू	२६
४.४. पुनः विद्यालय प्रवेश गराउने निकायहरू र तिनले गर्ने सहयोग	२७
४.४.१. अभिभावकबाट प्राप्त जानकारीहरू	२८
४.५. पुनः विद्यालय प्रवेशका लागि गर्नुपर्ने उपायहरू	३०
४.५.१. विद्यालयमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूबाट प्राप्त जानकारीहरू	३०
४.५.२. अभिभावकहरूबाट उल्लेख भएका समस्याहरू	३१
४.५.३. प्रधानाध्यापकहरूले उल्लेख गरेका उपायहरू	३१
४.५.४. अभिभावक, शिक्षक र प्रअहरूसँगको सामुहिक छलफल	३२

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुभाव

५.१. निष्कर्ष	३३
५.२. सुभाव	३४
५.३.१ कार्यान्वयन तह	३४
५.३.२ नीतिगत तह	३५
५.३.३ अनुसन्धान तह	३५
सन्दर्भसामग्री	
अनुसूची	

तालिका सूची

तालिका १ - प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या र पुनः प्रवेश सङ्ख्या विवरण	२१
तालिका २ - विद्यालय छाड्ने, पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक अवस्था	२३
तालिका ३ - विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक विवरण	२५
तालिका ४ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था	२७
तालिका ५ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेरको अवस्था	२९
तालिका ६ - पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेर विवरण	३०
तालिका ७ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत जातीय अवस्था	३२
तालिका ८ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत जातीय अवस्था	३४
तालिका ९ - पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय सहभागिताको अवस्था	३५
तालिका १० - कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण	३७
तालिका ११ - कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण	३८
तालिका १२ - कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण	३९
तालिका १३ - कक्षा २ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण	४०
तालिका १४ - कक्षा १ का विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण	४१
तालिका १५ - पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको औसत प्राप्ताङ्क विवरण	४१

सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप

ने.रा.शि.सं	-	नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठन
रा.शि.प.यो.	-	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, २०२८
पा.का.यो.	-	पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योजना, २०२८
आ.प्रा.शि.प.	-	आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना
जि.वि.स.	-	जिल्ला विकास समिति
जि.शि.का.	-	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यापक
आ.व.	-	आर्थिक वर्ष
शै.स.	-	शैक्षिक सत्र
EFA	-	Education for All
INGO	-	International Non-Governmental Organization
NGO	-	Non-Governmental Organization
SIP	-	School Improvement Plan
VEP	-	Village Education Plan

परिच्छेद एक : परिचय

१. १. अध्ययनको पृष्ठभूमि

औपचारिक शिक्षाको सबैभन्दा पहिलो, आधारभूत तह प्राथमिक तह हो । कुनै पनि व्यक्ति शिक्षित हुनका लागि उसले प्राप्त गरेको प्रारम्भिक चरणको शिक्षा नै प्राथमिक शिक्षा हो । वर्तमान विश्वमा नै प्राथमिक तहको शिक्षालाई एउटा महत्त्वपूर्ण, अति आवश्यक र अनिवार्य साधनको रूपमा लिइन्छ । आजकल प्राथमिक तहको शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा, अनिवार्य शिक्षा, सबैका लागि शिक्षा भन्ने नाराका साथ विश्वव्यापी बनाइएको छ ।

शिक्षा आदिम युगदेखि प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा उपयोग हुँदै हालसम्म पनि विकसित, विस्तारित र सुधारित रूपमा अगाडि बढ्ने क्रम जारी छ । मानव सभ्यताको क्रममा शिक्षा धर्मका रूपमा, चरित्र निर्माणको रूपमा, नैतिक रूपमा, विज्ञानको चरम विकासको रूपमा अनिवार्य विषयवस्तु बन्न पुगेको छ (ने.रा.शि.सं., २०६२) ।

नेपालको सन्दर्भमा प्राचीन शिक्षा धर्ममा आधारित थियो । त्यस समयमा शिक्षा प्राप्त गर्ने स्थलका रूपमा मन्दिर, गुम्बा, विहार, मठ थिए भने धर्मगुरुहरू शिक्षा अधिकारी थिए । त्यसताका शिक्षा अनौपचारिक रूपमा सञ्चालित थियो । लिच्छवी काल, मल्ल काल र एकीकरण समयमा पनि शिक्षा अनौपचारिक तथा धर्ममा नै आधारित थियो । कोतपर्वपछि विकसित घटनाक्रमबाट जङ्गबहादुर राणा बेलायतबाट फर्केपश्चात् नेपालमा औपचारिक शिक्षाको सुरुवात दरबार स्कूलबाट भएको हो । देवसमशेरले उनका पालामा ५० भन्दा बढी विद्यालय खोली सर्वसाधारणलाई औपचारिक शिक्षाको ढोका खोलेका थिए (भा र रेग्मी, २०४७) ।

वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र प्राप्तिपछि जनचाहना र जनआकाङ्क्षा अनुसार औपचारिक विद्यालयहरू अनियन्त्रित रूपमा खुल्न गए, जसलाई व्यवस्थित गर्न सरकारले नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग २०११ गठन गरी त्यसका प्रतिवेदनलाई लागू गर्ने प्रयास गर्‍यो । उक्त आयोगको मुख्य सार भनेको प्राथमिक शिक्षा अनिवार्य, निःशुल्क हुनुपर्छ भन्ने थियो । त्यसबेलाको राजनीतिक अस्थिरताले नेराशियोआ २०११ को प्रतिवेदनले दिएका सुझाव लागू हुन सकेन । यही क्रम अगाडि बढ्दै जाँदा २०२८ - २०३२ मा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना क्रान्तिकारी कदमका रूपमा लागू भयो । यस योजनाले शिक्षा क्षेत्रमा आमूल परिवर्तन ल्याउने प्रयास गर्‍यो । यस योजनाले मुलुकभर एकै किसिमका पाठ्यपुस्तक लागू गर्‍यो । विद्यालयका किसिम र संरचनामा एकरूपता कायम गर्‍यो

। शिक्षक तालिम, परीक्षा मूल्याङ्कन, शिक्षकको योग्यता आदिको स्पष्ट सीमा निर्धारण गर्‍यो । प्राथमिक तहलाई कक्षा १-३ कायम गरी निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्थासमेत गरेको थियो, जुन संरचना २०३८ सालदेखि प्राथमिक तह कक्षा १-५ कायम भयो । यसै समयदेखि प्राथमिक तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकको सम्पूर्ण आर्थिकभार सरकारले बहन गर्ने घोषणा गर्‍यो, जसले गर्दा विद्यालयको सङ्ख्या र विद्यार्थी सङ्ख्या अप्रत्यासित ढङ्गले बढ्न गयो (पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योजना, २०३८) ।

प्राथमिक शिक्षा तहगत शिक्षामात्र नभई मुलुकको चौतर्फी विकासका लागि आधार पनि हो । यही तहको शिक्षाबाट मानिसले आधारभूत सीप हासिल गर्दछ । यही कुरालाई हृदयङ्गम गरी प्राथमिक शिक्षालाई सर्वसुलभ, निःशुल्क र अनिवार्य गर्ने क्रम जनआन्दोलन २०४६ पछिका दिनहरूमा पनि गरिँदै आएको थियो । यसै क्रममा सन् १९९० मा थाइल्यान्डको जोम्तिनमा भएको विश्व सम्मेलनले प्राथमिक तहका उमेर समूह (६-१० वर्ष) का लागि “शिक्षा सबैका लागि” नारा तय गर्‍यो । यस सम्मेलनका व्यक्त विचारलाई नेपालले पनि अङ्गीकार गरी उक्त नारा सफल पार्न प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको थियो, जसलाई सफल पार्न नेपालले बृहत् गुरुयोजनासमेत निर्माण गर्‍यो । प्राथमिक शिक्षालाई व्यापक र सर्वसुलभ गर्न आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना लागू भयो । सो परियोजना दातृ संस्थाहरूको सहयोग र अनुदान तथा ऋणबाट सञ्चालन भएको थियो (आप्राशिप, १९९७-२००२) ।

यसरी विभिन्न चरण र अवस्था पार गर्दै अगाडि बढेको औपचारिक शिक्षा नाटकीय रूपमा विकसित भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०५८ मा उल्लेख भएअनुसार नेपालको वयस्क साक्षरता ४८.२ प्रतिशत रहेको छ । महिलाको साक्षरता ३४.४ प्रतिशत र पुरुषको साक्षरता ६४.२ प्रतिशत उल्लेख भए तापनि हाल यो प्रतिशत वृद्धिको क्रममा छ । वि.सं. २००८/१० सालको तुलनामा साक्षरता ५ गुणाले बढी देखिन्छ । वि.सं. २००७ सालमा ३०० वटा विद्यालय र २ वटा क्याम्पसले करिब १०,००० विद्यार्थीलाई शिक्षा दिएका थिए भने हाल २६ हजार विद्यालय तथा उच्च मावि सञ्चालनमा छन् । ४५० भन्दा बढी क्याम्पस, ५ वटा विश्वविद्यालय, २ वटा उच्च शिक्षा प्रतिष्ठान स्थापना भएका छन्, जसमा ७५ लाखभन्दा बढी विद्यार्थी अध्ययन गरिरहेका छन् । उल्लेखित शिक्षण संस्थामा १ लाख ७५ हजार शिक्षकहरू कार्यरत छन् (शिक्षा विभागको प्रतिवेदन, २०६७) ।

यसरी शिक्षण संस्थाको स्थापना र विद्यार्थी सङ्ख्याको वृद्धिका साथसाथै शिक्षा क्षेत्रमा थुप्रै समस्याहरू यथावत् छँदै छन् । शैक्षिक व्यवस्थापन, गुणस्तर शिक्षा, शिक्षाको प्रभावकारिता अनि “सबैका लागि शिक्षा” मा पहुँच जस्ता चुनौती वर्तमान शिक्षा क्षेत्रमा विद्यमान रहेका छन् । नेपाली

समाज अझ पनि लिङ्ग, जाति, क्षेत्र, वर्गका आधारमा हुने भेदभावबाट मुक्त हुन सकेको छैन । मुलुकमा शिक्षा क्षेत्र स्रोत र साधनको अभावमा आशातीत लक्ष्यमा पुग्न सकेको छैन । यी विविध समस्याका कारण हाम्रो देशमा सबैका लागि शिक्षा भन्ने विश्वव्यापी नाराको लक्ष्य प्राप्त गर्न कठिन र जटिल समस्यामा गुञ्जिरहेको छ । सरकार राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका साथ व्यावहारिक तथा प्रभावकारी रूपमा शैक्षिक लक्ष्य प्राप्त गर्न कटिबद्ध छ (शिक्षा विभाग, २०६८) ।

कुनै पनि तह वा कक्षामा भर्ना भएपछि त्यो तह पूरा गर्नुपर्दछ भन्ने आशा गरिन्छ । तर विद्यालय तह वा कक्षामा भर्ना भएका सबै विद्यार्थी सो तह वा कक्षा पूरा नगरी बीचैमा विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति हालसम्म पनि कायमै रहेको पाइन्छ, जसले गर्दा योजनाअनुसारको लक्ष्य पूरा नभई शैक्षिक उपलब्धि हासिल हासिल हुन नसक्ने भएकोले विद्यालय प्रवेश भई बीचैमा तह पूरा नगरी वा कक्षा छाड्ने प्रवृत्ति बढ्दै जानु राष्ट्रका लागि चुनौती बन्न पुग्दछ । नेपालको शैक्षिक तथ्याङ्कअनुसार कक्षा १-५ सम्मको विद्यालय छाड्ने दर ५.२ प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ (शिक्षा विभाग, २०१२) ।

एकातर्फ विद्यालय आउन नसकेकालाई विद्यालय ल्याउन जति कठिन छ, त्योभन्दा कठिन र चुनौती एकपटक विद्यालय प्रवेश भई बीचैमा छाडेर बसेकालाई विद्यालय फर्काउनमा हुन्छ । यसरी पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइलाई निरन्तरता दिन र उपलब्धिमूलक बनाउन सरोकारवाला पक्षले समयमै ध्यान पुऱ्याउन जरुरी देखिन्छ ।

यस अध्ययनमा बीचैमा कक्षा छाडी पुनः अर्को साल विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ । विद्यालयमा पुनः फर्काइएका विद्यार्थीहरू कुन अवस्थामा छन् ? सिकाइ उपलब्धि कस्तो रहेको छ ? विद्यालय छोड्ने कारणको खोजी गर्नु विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिन के प्रयास भएका छन् र समस्या के छन् भन्नेबारे यो अध्ययन मूलतः केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत शोध अध्ययनका लागि हालसम्म स्थानीय र राज्यपक्षबाट विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन् । यस विषयमा भएका समस्या समाधानका लागि शिक्षा विभागबाट शिक्षकका लागि तालिम, विद्यालय विद्यार्थी भर्ना अभियान कार्यक्रम केही वर्षदेखि निरन्तर रूपमा गरिँदै आएको छ । पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक संघसंस्थाले पनि सहयोग गरेका छन् । यी विविध विषयका अलवा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिबारे जानकारी लिन यो शोध अध्ययन शीर्षक चयन गरिएको छ । यस अध्ययनका क्रममा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत र विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई ख्याल गरी

प्रभावकारी शोधपत्र तयार गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । यस शीर्षकमा देखापरेका समस्या समाधानका उपायतर्फ यो अध्ययन पूर्णरूपमा केन्द्रित रहेको छ ।

१. २. समस्याको कथन

नेपाली सामुदायिक विद्यालयमा प्रवेश भएर कक्षा वा तह पूरा नगरी बीचैमा विद्यालय छाड्ने, कक्षा दोहोर्‍याउने प्रवृत्ति अधिक रहनाले शैक्षिक नोक्सानी अधिक हुने गरेको छ । यस समस्याले राष्ट्रले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको लगानीबाट उचित प्रतिफल पाउन कठिन भएको छ । यो प्रवृत्ति प्राथमिक तहमा अध्ययनका लागि भर्ना भएका विद्यार्थीहरूमा १५ देखि ३० प्रतिशतको हाराहारीमा विद्यालय छाड्ने गरेको र छाडेका मध्ये २५ प्रतिशतले मात्र पुनः प्रवेश गर्ने तथ्याङ्कले देखाएको छ । भर्ना भएको कक्षा र तहको शिक्षा पूरा नगरी विद्यालय छाड्ने समस्याले नेपालको शिक्षा क्षेत्रको लगानी प्रतिवर्ष बढ्न गएको छ तर प्रतिफल बढ्न सकेको छैन । यस समस्याले शिक्षा प्रणालीको आन्तरिक सक्षमतामा गम्भीर असर पारेको छ । कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्‍याउने प्रवृत्तिले शिक्षाको आन्तरिक सक्षमता न्यून हुन जान्छ । शैक्षिक सक्षमता अभिवृद्धिका लागि र विद्यालय छाड्ने क्रमलाई न्यून गराउन राज्यले वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम, अनौपचारिक शिक्षा, आयआर्जन कार्यक्रम तथा पुनः विद्यालय प्रवेश गराउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूलाई विद्यार्थी भर्ना अभियान, निःशुल्क शिक्षा, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, पोसाक, दिवा खानाको व्यवस्था पनि गरेको छ तर पनि विद्यालय छोड्ने क्रम रोकिएको पाइँदैन । तसर्थ प्रस्तुत शोध अध्ययनको शीर्षकमार्फत् विभिन्न पक्षमा स्थलगत सर्वेक्षण गरी कक्षा छोडाइको अवस्था, पुनः प्रवेश भएकाको अवस्था र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गर्नु र त्यसमा देखिएका समस्याहरूको समाधानको खोजी गर्नुलाई नै प्रमुख समस्याको रूपमा लिइएको छ ।

१. ३. अध्ययनको औचित्य

प्रस्तुत शीर्षकको शोध लेखनका लागि विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू विद्यालय छाडेर पुनः अर्को वर्ष प्रवेश गर्नका लागि र विद्यालय छोड्ने क्रम घटाउन विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम, अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम, वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम, विद्यालय भर्ना अभियान जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिँदै आएको छ । यी कार्यक्रमले विद्यालय छाडेर बसेका विद्यार्थीहरूलाई सहयोग पुगेको भए तापनि आशातीत रूपमा सो कार्यक्रमले सफलता प्राप्त गर्न नसकेको महसुस गरी विद्यालय छोडाइ र पुनः प्रवेशमा अवरोध पुर्‍याउने पक्षहरू र अवस्थाको स्थलगत सर्वेक्षण गरी तथ्य, सत्य र

यथार्थताको खोजी गरी सरकोकारवाला समक्ष प्रत्यक्ष विचार आदानप्रदान गर्नु, विगतमा भएका खोजलाई पुष्टि गर्न, वर्तमान समयको अवस्था पहिचान गर्न र भविष्यमा यस विषयको शोधकर्तालाई सहजता पुऱ्याउन प्रमाण जुटाउन यो शोध अध्ययनका तथ्याङ्क प्रभावकारी हुने विश्वासका साथ यो अध्ययन सफल रहने छ । यस अध्ययनबाट (विद्यार्थीहरू, अभिभावक, शिक्षक, शिक्षासँग सम्बन्धित सबै पक्ष र वर्ग) लाभान्वित रहने आशा समेत गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त जानकारीले पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीको सिकाइमा रहेका कठिनाई, उनीहरूको कक्षागत अवस्था, विषयगत, जातिगत, लैङ्गिक अवस्थाका बारेमा पनि यथार्थ जानकारी लिन सकिने छ । यस विषयमा भएका विभिन्न समस्याहरू समाधान गर्नेतर्फ पनि आवश्यक उपायको खोजी गर्न यो शोध अध्ययनको महत्व प्रभावकारी बन्ने विश्वास छ ।

प्राथमिक तहमा अध्ययनका लागि प्रवेश गरेका विद्यार्थीले कक्षा छाड्नु पर्ने कारण, उनीहरूका अभिभावकले कक्षा छोडाउनु पर्ने कारण, उनीहरूको राय, विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको धारणा, प्र.अ.हरूको छलफलबाट यो अध्ययनको महत्त्वलाई शिक्षासँग सरोकार गर्नेहरूको लागि उपयुक्त दस्तावेज बन्ने आशा समेत गर्न सकिन्छ । विभिन्न कारण र अवस्थाको खोजी गरी सम्बन्धित विषयमा पहिचान र खोज गरी समाधानका उपायहरू जुटाइने भएकोले शिक्षा क्षेत्रमा गरिएका लगानीअनुसारको प्रतिफल र योजनाअनुसारको कार्यान्वयन गर्न सरकार र लगानीकर्तालाई पनि यस अध्ययनले सकारात्मक चासो बढाउन यो अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

१. ४. अध्ययनका उद्देश्यहरू

यस अध्ययनका निम्न उद्देश्य रहेका छन् ।

१. प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक अवस्था पहिचान गर्नु ।
२. पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गर्नु ।
३. पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीले भोगिरहेका समस्या पत्ता लगाउनु ।
४. समाधानका उपाय खोजी गर्नु ।

१. ५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

१. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत, जातिगत, उमेरगत र लैङ्गिक अवस्था कस्तो रहेको छ ?
२. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि दर कस्तो रहेको छ ?

३. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीले भोग्नु परेका समस्याहरू केके छन् ?
४. उनीहरूले भोगेका समस्याको समाधानका उपायहरू केके हुन सक्छन् ?

१. ६. अध्ययनको परिसीमा

प्रस्तुत शीर्षकका लागि बृहत् र विस्तृत अध्ययनद्वारा मात्र सम्भव हुने भएकोले तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यमा समयको अभाव, सीमित खर्च र मानव संसाधनको कमीले गर्दा यस अध्ययनको आवश्यक माग पूरा गर्न सिन्धुली जिल्लाको ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध रहेका भुवनेश्वरी, तिनकन्या, डुढभन्ज्याङ र बितीजोर गाविस ३५ वटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये ३ वटा उमावि, ३ वटा निमावि र ४ वटा प्रा.वि.गरी जम्मा १० वटा विद्यालयमा सीमित गरिएको छ ।

यस अध्ययनलाई सफल पार्न विद्यालय छाडेर पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जातिगत, कक्षागत, उमेरगत र लैङ्गिक आधारमा पहिचान गरी उनीहरूको सिकाइ उपलब्धि विषयगत रूपमा विश्लेषण गरिएको छ । साथै पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूले भोगेका समस्याहरूका बारेमा र समस्याको समाधानका उपायका बारेमा खोजी गर्न २०६९ सालमा भर्ना भई २०७० सालमा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूलाई मात्र यो अध्ययनका लागि प्रयोग गरिएको छ ।

१. ७. शब्दावलीको अर्थ र परिभाषा

पुनः प्रवेश	अघिल्लो शैक्षिक सत्रमा विद्यालय छाडेर फेरि पछिल्लो शैक्षिक सत्रमा भर्ना हुन आएका विद्यार्थी ।
अभिभावक	विद्यालयमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूका आफन्त व्यक्ति
निम्नमाध्यमिक तह	कक्षा १ देखि ८ सम्म अध्ययन अध्यापन हुने शैक्षिक संस्था
उच्च माध्यमिक तह	कक्षा १ देखि १२ सम्म अध्ययन अध्यापन हुने शैक्षिक संस्था ।
स्रोतकेन्द्र	जिल्ला शिक्षा कार्यालयले तोकिएबमोजिमका विद्यालयका शिक्षकहरूलाई परामर्श र शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालनका लागि तोकिएको संस्था ।
सिकाइ उपलब्धि	प्रामाणिक परीक्षामा विद्यार्थीहरूले विषयगत रूपमा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ।
शैक्षिक सत्र	अघिल्लो वैशाखदेखि चैत्र मसान्तसम्मको एक वर्षको शैक्षिक वर्ष ।
जनजाति	वर्ण विभाजनमा तोकिएका राई, लिम्बू, मगर, गुरुङ, तामाङ, शेर्पा आदि जातजातिहरू ।

%

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक ढाँचा

यस परिच्छेदमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग सम्बन्धित विभिन्न विचारहरूको सैद्धान्तिक अध्ययन गरिएको छ। विभिन्न शिक्षाविद्हरूले शिक्षण सिकाइ सुधार गरी समाजले अपेक्षा गरे अनुरूपको शैक्षिक उपलब्धि प्राप्त गराउने अभिष्ट पुरा गर्न अगाडि सारेका महत्वपूर्ण सिद्धान्त र मोडेलहरूलाई हाम्रो देशको सन्दर्भमा कसरी अपनाइएको छ, र अपनाउन सकिन्छ भन्ने विषयमा मुख्य जोड दिई शोधकार्यलाई अगाडि बढाउने कार्य गरिएको छ। अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनलाई विभिन्न पक्षहरूसँग प्रस्तुत गरिएको छ। प्रथम खण्डमा सैद्धान्तिक खाका, दोश्रोमा सम्बन्धित साहित्यहरूको विश्लेषण र अध्ययनको शैक्षिक उपादेयतालाई अन्तिम क्रममा राखिएको छ।

२. १. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

यस शोध अध्ययनका लागि सम्बन्धित केही शोध अध्ययन, लेख, बुलेटिन अध्ययन गरी निम्नबमोजिम पुनरावलोकन गरिएको छ।

सेरिड (१९८७) का अनुसार ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीहरू प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने कारण पत्ता लगाउन, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या निर्धारण गर्न र उक्त विषयमा आइपरेका समास्या खोजी गरी सुल्झाउन यो अध्ययन गरिएको थियो। हिमाल, पहाड र तराईको प्रतिनिधित्व हुने गरी ३ जिल्लामा यो सर्वेक्षण गरिएको थियो। यो सर्वेक्षण विद्यालयमा रहेका अभिलेखका आधारमा गरिएको थियो। यस सर्वेक्षणको मुख्य उद्देश्यका रूपमा ग्रामीण विद्यार्थीहरूको विद्यालय छोडाइको कारण खोजी गर्नु, ग्रामीण क्षेत्रका बालबालिकाको अवस्था पहिचान गर्नु र विद्यालय छोडाइ दर घटाउने उपायको खोजी गर्नु रहेको कुरा उक्त सर्वेक्षणले उल्लेख गरेको थियो। उक्त सर्वेक्षणको सुझावको रूपमा विद्यालयमा विद्यार्थीहरूलाई अतिरिक्त शुल्क लगाउन नहुने, ग्रामीण विद्यार्थीलाई नगद छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, खेती गर्ने समयमा विद्यालय विदा गरिनुपर्ने, विशेष विद्यालय भर्ना अभियान सञ्चालन गरिनुपर्ने, जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्ने जस्ता सुझाव यस सर्वेक्षणले दिएको थियो।

अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र (२०६३) का अनुसार निष्कर्षको रूपमा विद्यालय छोडाइमा प्रमुख कारण र समाधान उल्लेख गर्दै स्थानीय तहमा सरोकारवाला सबै पक्षसँग छलफल र अन्तरक्रिया गरी व्यवस्थापन प्रक्रियामा सुधार गर्नुपर्ने कुरालाई उठाउनुका साथै विद्यालय भर्ना भएका

विद्यार्थीहरूलाई निरन्तरता दिन विद्यालय वातावरण शिक्षकले पुरानो सोच र व्यवहारलाई सुधार्नुपर्ने, विद्यालय प्रवेश भई छाडेका विद्यार्थीको लागि अनौपचारिक शिक्षाको माध्यम प्रयोग गर्नुपर्ने, बढी उमेर भएका विद्यार्थीहरूका लागि माथिल्लो कक्षा चढाउनुपर्ने, शिक्षामा देखिएका विसङ्गति हरूलाई सुधार गरी प्रभावकारी ढङ्गले विद्यालय व्यवस्थापन सञ्चालन गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू दिइएको पाइयो ।

सेरिड (१९९१) का अनुसार प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूले विद्यालय बीचैमा छाड्ने कारण विषयवस्तुका आधारमा प्रस्तुत गरेको सर्वेक्षण प्रतिवेदन १९९१ मा उल्लेख भएका मुख्य उद्देश्यहरूमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरूको मात्राको पहिचान गर्नु, विद्यालय छाड्न बाध्य गराउने तत्वको खोजी गर्नु, विद्यालय छोडाइमा देखिएका समस्याको समाधान खोजी गर्नु रहेको थियो । यस प्रतिवेदनले तल्लो कक्षामा सबैभन्दा बढी विद्यार्थी छाड्ने गरेको र माथिल्लो कक्षामा क्रमशः कम विद्यालय छाड्ने गरेको विषय उठान गरेको थियो । यस प्रतिवेदनले कक्षा ५ मा बढी विद्यालय छाड्नुको कारण कक्षा ६ मा अध्ययन गर्न टाढा जानुपर्ने, छोरीलाई पढाउन अभिभावकले ध्यान नदिने जस्ता कुरा उक्त प्रतिवेदनमा उठाइएको थियो । त्यस्तै उक्त प्रतिवेदनले अभिभावकको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका विद्यार्थीहरू बढी विद्यालय छोड्ने गरेको विषयलाई पनि प्रस्तुत गरेको पाइयो । उक्त प्रतिवेदनले ठूलो परिवारका बालबालिकाहरू पनि बढी मात्रामा विद्यालय छोड्ने गरेको कुरा उल्लेख गरेको थियो । घरायसी कार्य, सामाजिक विभेद, लैङ्गिक विभेद, अपाङ्ग, अनाथ, सुस्तमनस्थिति भएका विद्यार्थीहरू पनि विद्यालय बढी मात्रामा छाड्ने गरेको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरेको पाइयो । विद्यालय छोडाइमा न्यूनीकरण गर्न अभिभावकमा शिक्षासम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने, विद्यालयमा विद्यार्थी नियमित गरिनु पर्ने, विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने सुझाव यस सर्वेक्षण प्रतिवेदनले उठान गरेको थियो (सेरिड, १९९१) ।

दसौं योजना (२०५९-२०६४) अनुसार शिक्षा क्षेत्रमा विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरूको विद्यालयतर्फ आकर्षण गर्नका लागि विभिन्न कार्यक्रममा जोड दिइएको थियो । जसमध्ये प्राथमिक तहको खुद भर्नादर ९० प्रतिशत पुऱ्याउने, महिला शिक्षकको सङ्ख्या ३० प्रतिशत पुऱ्याउने, महिला तथा पिछडिएको बालबालिकालाई नगद छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने, ४ लाख ५० हजार बालबालिकालाई पौष्टिक आहार उपलब्ध गराउने, सबैका लागि शिक्षा भन्ने घोषित नारालाई सार्थक बनाउन प्राथमिक तहलाई अनिवार्य गर्ने कार्यक्रमलाई कार्यान्वयनमा लैजाने र तदनुसार संस्थागत, व्यवस्थापकीय एवम् भौतिक साधनमा समेत सुधार गर्ने जस्ता विषयले विद्यालयतर्फ विद्यालय छाडेर बसेका विद्यार्थी आकर्षण गर्ने सोच राखेको थियो । यस योजनामा अभिभावकमा

सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, स्थानीय निकायको सहभागितामा बालविकास केन्द्रहरू स्थापना गर्ने, सामुदायिक विद्यायमा स्थानीय स्रोतबाट पूर्वप्राथमिक कक्षाको व्यवस्था गर्ने, तालिमप्राप्त शिक्षकलाई पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्था गर्ने, तालिम अप्राप्त शिक्षकलाई तालिम अनिवार्य गर्ने, विभिन्न भाषिक समूहहरूको शिक्षामा संलग्नता बढाउन मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्ने जस्ता कार्यक्रमलाई यस योजनाले जोड दिएको थियो । शिक्षाका सबै तह र कार्यक्रममा क्षेत्र, लिङ्ग, जात, पिछडिएको समूह तथा आर्थिक र सामाजिक स्थितिका आधारमा शिक्षाको पहुँच बसैमा पुऱ्याउने कार्यक्रम दसौँ योजनाले समेटेको थियो ।

२. २. सैद्धान्तिक खाका

प्रस्तुत शोध अध्ययनका लागि कार्लमाक्सको संरचनात्मक कार्यवाद सिद्धान्त र बीएफ स्कीनरको क्रियापरक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाइ सिद्धान्तलाई अध्ययनको वैचारिक खाका बनाइएको छ ।

कार्लमाक्स (१८६७) का अनुसार गाँस, बास र कपास व्यक्तिका आधारभूत आवश्यकता हुन् जुन आवश्यकता आधारभूत आवश्यकताभिन्न पर्दछन् । आधारभूत आवश्यकताबिना कुनै पनि समाजको सदस्यको अस्तित्व हुँदैन । आवश्यकताको आधारभूत माग पूरा भएपछि व्यक्ति माथिल्लो आवश्यकताको पूर्तिको खोजी गर्छ जसमा शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारतर्फ ध्यान पुऱ्याउँछ । आवश्यकता बढ्दै जाँदा राजनीतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र शैक्षिक कुरातर्फका विषयवस्तु आधारभूत भन्दा दोस्रो तहको चाहना पर्दछन् । त्यसैले समाजको आर्थिक संरचना जस्तो हुन्छ त्यसैका आधारमा सामाजिक जीवनका अन्य पक्षहरू निर्धारित हुन्छन् (काफ्ले र कार्कीद्वारा उद्धृत, २०६३) ।

यस सिद्धान्तका प्रवर्तक कार्लमाक्स हुन् । यस शोध अध्ययनको शीर्षकले यसलाई वैचारिक खाका बनाइनुको सार्थकता भने वर्तमान समाजको अध्ययन गर्दा आर्थिक रूपले पिछडिएका जात, वर्ग र समुदायका बालबालिकाहरू नै विद्यालय प्रवेश भई छाड्ने गरेको यथार्थ देखिन्छ र यस्ता समुदाय शिक्षाको आधारभूत ज्ञानबाट टाढा परेको देखिएको छ । त्यसैले मार्क्सको सिद्धान्त सान्दर्भिक देखिन्छ । उनले सम्पत्तिको समान वितरण, अतिरिक्त मूल्यको सिद्धान्त, समाजवादी अर्थव्यवस्था आदि विचार पनि अघि सारेका छन् । तसर्थ मार्क्सवादको वैचारिक पक्षको आधारमा यो अध्ययन गरिएको छ ।

यसरी प्राथमिक तहमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकलाई मार्क्स र स्कीनरको सिद्धान्तसँग तालमेल गराउन सहयोग पुग्ने विश्वासका साथ यी दुई सिद्धान्तलाई यस अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा लिइएको छ ।

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता

उल्लेखित सैद्धान्तिक खाका र साहित्यहरूको पुनरावलोकनबाट प्राथमिक तहमा अध्ययनका लागि भर्ना भई बीचमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थीहरूलाई पुनः विद्यालय प्रवेश हुन आकर्षण गराउन गर्नुपर्ने विविध पक्षहरूको उल्लेख गरिएको छ । विद्यालय छाडेर बसेका विद्यार्थीहरू र उनीहरूका अभिभावकहरूका लागि गर्नुपर्ने विभिन्न कार्यक्रमले विद्यालय लगानीलाई प्रतिफलतर्फ उन्मुख गराउने पक्ष माथि सबै शिक्षा क्षेत्रका सरोकारवालाहरूलाई घच्चच्याउने कार्य गर्ने छ । उल्लेखित लेखहरूले शिक्षा क्षेत्रका विविध मुद्दाहरूलाई प्रत्यक्षसँग उठान गरी सबैको मन छुने काम गरेको छ । प्रस्तुत लेखहरूले योजना र कार्यान्वयन पक्षमा तालमेलको मार्गनिर्देशन गर्ने छ । विद्यालय छोडाइका कारण र विद्यालय पुनः प्रवेशका लागि आवश्यक सुझावहरू प्रस्टसँग बुझ्न सबैलाई सहज बनाइने छ । उल्लेखित साहित्यहरूले शिक्षा क्षेत्रमा सरोकार राख्ने जोकोहीलाई पनि आवश्यक प्रेरणा छर्ने जमर्को समेत गरेको छ । यी लेखहरूको समीक्षाले शिक्षा क्षेत्रमा थप अनुसन्धान गर्ने शोधकर्ताहरूलाई र योजनाकारहरूलाई पनि केही मात्रामा खुराक पुऱ्याउने विश्वास लिन सकिन्छ । यस अध्ययनसँग सम्बन्धित विभिन्न खोज तथा अनुसन्धान भए तापनि प्रा.वि. तहमा विभिन्न कारणले विद्यालय छाडी पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिको बारेमा साह्रै चासो तथा खोज भएको पाइएन । यस अनुरूप यो अध्ययन कार्य गरिने छ । यसबाट प्राप्त निष्कर्ष सम्बन्धित र सरोकारवाला सबैलाई उपयोगी हुने कुरामा विश्वास गरिएको छ । यस अध्ययनसँग सम्बन्धित विभिन्न खोज तथा अनुसन्धान भए तापनि प्रा.वि. तहमा विभिन्न कारणले विद्यालय छाडी पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिका बारेमा खासै चासो तथा खोज भएको पाइँदैन । यसअनुरूप यो अध्ययन कार्य गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३. १. अनुसन्धानात्मक ढाँचा

यो अध्ययनका लागि परिमाणात्मक अनुसन्धान र गुणात्मक अध्ययन ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ, जसमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जातिगत, उमेरगत, कक्षागत र लैङ्गिक सङ्ख्यालाई परिमाणात्मक र उनीहरूका अभिभावक, शिक्षक र प्रधानाध्यापकको विचारहरूलाई गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको रूपमा राखिएको छ । यस अध्ययन कार्यलाई उपलब्धिमूलक बनाउनका लागि अपनाइएका विधि र प्रक्रियाहरूलाई यस परिच्छेदमा सीमित गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

३. २. जनसंख्या र नमूना छनोट

यस शीर्षकको अनुसन्धान अध्ययन गर्नका लागि ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध रहेका ३५ सामुदायिक विद्यालयमध्ये उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिबाट ३ वटा उमावि, ३ वटा निमावि र ४ वटा प्रावि छनोट गरिएको छ । त्यसैगरी छनोट हुने विद्यालयका प्रा.वि. तहका विद्यालय छोडी पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूमध्ये २० प्रतिशत विद्यार्थी छात्र/छात्रा समेटिने गरी उद्देश्यमूलक नमूना विधि अवलम्बन गरी ४० जना विद्यार्थी छानिएको छ । त्यस्तै छनोटमा परेका प्रावि तहमा अध्यापन गर्ने १० विद्यालयका उद्देश्यमूलक नमूना विधिबाट १० जना विषय शिक्षकको छनोट भएका छन् । छनोटमा परेका विद्यार्थीहरूका २० जना अभिभावकलाई चयन गरिएको छ । त्यसैगरी छनोटमा परेका विद्यालयका १० जना प्रधानाध्यापकलाई स्वतः छनोट गरिएको छ ।

यो अध्ययन कार्यका लागि सिन्धुली जिल्लाको २ नम्बर निर्वाचन क्षेत्रमा रहेको ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध रहेका ४ वटा गाविसमा सञ्चालित ३५ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये ३ वटा उमावि, ३ वटा निमावि र ४ वटा प्रावि गरी जम्मा १० वटा विद्यालयमा २०६९ सालमा भर्ना भई शैक्षिक सत्रको बीचैमा कक्षा छाडेर पुनः २०७० सालमा विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू, उनीहरूका अभिभावक, विद्यालयको प्रा.वि. तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू तथा प्रधानाध्यापकहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ ।

यस अध्ययनका लागि नमूना आकारको रूपमा जनसङ्ख्याको लागि छनोट गरिएका १० वटा विद्यालयका प्रधानाध्यापक १० जना, विषय शिक्षकहरू १० जना, प्रत्येक विद्यालयका २ छात्रा र २ छात्र गरी ४० जना विद्यार्थी, उनीहरूका अभिभावक २० जना गरी जम्मा ८० जना यस अध्ययनको नमूना आकारको रूपमा लिइएको छ ।

३. २. ४. नमूना छनौटको आधार

यस अध्ययनका लागि ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा रहेका र छनौटमा परेका ३ उमावि, ३ निमावि र ४ प्रावि तहमा अध्ययन गर्नका लागि २०६९ सालमा भर्ना भई शैक्षिक सत्रको बीचमा कक्षा छाडी २०७० सालमा पुनः विद्यालय प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूमध्ये २० प्रतिशतलाई जातिगत, कक्षागत, उमेरगत र लैङ्गिक आधारमा ४० जना विद्यार्थी छनौट गरिएको छ । त्यस्तै छनौटमा परेका १० सामुदायिक विद्यालयका १० जना शिक्षकहरूलाई विषयगत अध्यापन गर्ने आधारमा छनौट गरिएको छ । छनौटमा परेका १० विद्यालयका प्रअ र विद्यार्थीका अभिभावकहरूलाई पनि जातिगत, लैङ्गिक आधारमा छनौट गरिएको छ । यसरी छनौट गर्दा समय, लगानी, मानव संसाधनलाई विचार पुऱ्याई नमूना आधार निर्धारण गरिएको छ ।

३. ३. अध्ययनका साधनहरू

प्रस्तुत शोध अध्ययनका लागि निम्न साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

३. ३. १. विद्यालय सर्वेक्षण फारम

छनौटमा हुने विद्यालयहरूमा भएको अभिलेखका आधारमा २०६९ सालमा भर्ना भई बीचैमा कक्षा छाडेका र २०७० सालमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको नाम थर, ठेगाना, कक्षा, जाति, लिङ्गको विवरण लिनको लागि अनुसूची १ बमोजिमको फारम प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै विद्यार्थी, अभिभावक, अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूका लागि बन्द प्रश्नहरू अनुसूची १८ (क), (ख), (ग) अनुसार प्रयोग गरी आवश्यक सूचना सङ्कलन गरिएको छ । त्यस्तै गरी पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जातिगत, कक्षागत, लैङ्गिक र उमेरगत विवरण प्राप्त गर्न अनुसूची २, ३, ४ र ५ बमोजिमको फारमको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३. ३. २. अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

विद्यालय पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू, अभिभावकहरू, उनीहरूलाई अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूका लागि अनुसूची १८ (क), (ख) र (ग) मा उल्लेख गरे बमोजिमको अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीबाट आवश्यक जानकारी लिइएको छ ।

३. ३. ३. समूह छलफल

छनौट हुने विद्यालयमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूका बारेमा जानकारी लिन समूह छलफलका लागि विद्यालयका प्रअ, अभिभावक र शिक्षकसँग अनुसूची ८ मा उल्लेख गरिएअनुसारको छलफल निर्देशिका प्रयोग गरिएको छ ।

३. ४. तथ्याङ्कका स्रोतहरू

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान अध्ययनका लागि आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोत प्रयोग गरिएको छ ।

३. ४. १. प्राथमिक स्रोत

यस शीर्षकमा आवश्यक तथ्यहरू र विवरण लिनका लागि छनौटमा परेका विद्यालयमा सर्वेक्षण फारम, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र छलफल निर्देशिकाहरू तयार गरिएको थियो ।

३. ४. २. द्वितीय स्रोत

आवश्यक तथ्याङ्क र विवरण प्राप्त गर्न छनौट गरिएका विद्यालयमा रहेका भर्ना खाता, हाजिरी खाता, परीक्षा मूल्याङ्कन अभिलेखको अवलोकन गरिएको थियो ।

३. ५. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

अनुसन्धान अध्ययन कार्यमा आवश्यक सूचना, तथ्याङ्क र विवरण प्राप्त गर्न निम्न कार्यहरू गरिएको थियो ।

आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि तयार गरिएका साधनको उचित प्रयोगका लागि सम्बन्धित पक्षसँग तोकिएको मिति, समय र स्थानमा छलफल र अन्तर्वार्ता लिन व्यवस्थित कार्यतालिका तयार गरिएको थियो । छनौट हुने विद्यालयमा पुगी सर्वेक्षण फारम भराई आवश्यक सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि हर्नका लागि विद्यालयमा रहेका परीक्षा मूल्याङ्कन अभिलेखको अध्ययन गरिएको थियो । छनौट गरिएका विद्यालयका शिक्षकसँग पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसहितका विषयवस्तुमा अन्तर्वार्ता लिने काम गरियो । पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीका अभिभावकसँग अन्तर्वार्ताको व्यवस्था गरी आवश्यक जानकारी लिइएको थियो । छनौटमा परेका विद्यालयका प्रअ, अभिभावक र शिक्षकहरूसँग समूह छलफल गरी अध्ययनका लागि समस्या र उपायको खोजी गरिएको थियो ।

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण

यस परिच्छेदमा शोधकार्यका लागि छनोट गरिएको जनसङ्ख्याको बीचबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषणात्मक प्रस्तुति गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा सिन्धुली जिल्लाअन्तर्गतको ग्वालटार स्रोतकेन्द्रको प्रा.वि. तहमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको शिक्षण सिकाइको यथार्थ स्थिति चित्रण गर्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू र अध्ययनका उद्देश्यसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यो शोधकार्य निश्चित उद्देश्यमा केन्द्रित भएकोले यो विषयको सीमाभित्र रहेर प्राप्त तथ्याङ्क र सूचनाहरूलाई तालिकीकरण गरी विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४.१ प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको अवस्था

ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा भएका र छनौटमा परेका १० वटा विद्यालयको प्राथमिक तहमा २०६९ सालमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूमध्ये सोही सालको शैक्षिक वर्षको बीचैमा विद्यालय छाड्ने र २०७० सालमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । तथ्याङ्क सङ्कलनमा सबै विद्यालयको प्राथमिक तह (कक्षा १-५) सम्मलाई मात्र आधार बनाइएको थियो । छनौटमा परेका विद्यालयहरूको प्राथमिक तहमा शैक्षिक सत्रको सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या, पुनः विद्यालय प्रवेश भएको सङ्ख्या प्राप्त गर्न सर्वेक्षण फारम तयार गरी प्रत्येक विद्यालयमा भरी भराई आवश्यक तथ्याङ्कको जानकारी लिइएको थियो । उक्त तथ्याङ्कलाई अनुसूची १ मा उल्लेख गरिएको छ ।

अनुसूची १ को विवरणअनुसार छनौटमा परेका १० वटा विद्यालयको प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने जम्मा ३३३५ विद्यार्थीमध्ये शैक्षिक सत्रको बीचैमा कक्षा छाड्ने सङ्ख्या ७९५ (२३.८३ प्रतिशत) जना पाइयो । जसमध्ये पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने १९५ (२४.५२ प्रतिशत) जना मात्र पाइयो । सबैभन्दा बढी विद्यार्थी सङ्ख्या भएको कौशिका उ.मा.वि.मा ९९ (१४.१२ प्रतिशत) ले विद्यालय छाडेको पाइयो भने सबैभन्दा कम विद्यार्थी सङ्ख्या भएको प्रा.वि.धेद्रेमा ७१ (२०.३९ प्रतिशत) जनाले विद्यालय छाडेको पाइयो । पुनः विद्यालय प्रवेश गर्नेमा सबैभन्दा बढी कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटारमा २५ (२५.२५%) जना पाइयो भने सबैभन्दा कम पञ्चकन्या नि.मा.वि. तीनघरेमा १६ (२८.५७ %) जना मात्र पुनः विद्यालय प्रवेश गरेको अवस्था पाइयो । समग्रमा विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेशको अवस्था फरक फरक रहेको पाइयो ।

४. २. १. प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक अवस्था

शोध अध्ययनका लागि छनौट भएका १० विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा भएका विद्यार्थी अभिलेख, विद्यार्थी हाजिरी खाताको प्रत्यक्ष अध्ययन गरी आवश्यक सङ्ख्या सङ्कलन गरियो । यसरी सङ्कलित तथ्याङ्कका आधारमा अध्ययनका लागि भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक सङ्ख्यालाई अनुसूची २ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उक्त विवरणअनुसार शोध अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयहरूमा अध्ययनका लागि भर्ना भएका ३५३५ विद्यार्थीहरूमा छात्रको सङ्ख्या १८८० (५३.१८%) र छात्राको सङ्ख्या १६५५ (४६.८२%) पाइयो । प्रायः सबै विद्यालयहरूमा छात्राको सङ्ख्याभन्दा छात्रको सङ्ख्या बढी रहेको पाइयो । ३५३५ जना अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूमध्ये विद्यालय बीचैमा छाड्नेको सङ्ख्या पनि अधिक रहेको देखियो । विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या ७९५ (२३.८३%) मध्ये छात्रको सङ्ख्या ३०४ (३८.२४%) र छात्राको सङ्ख्या ४९१ (६१.७६%) देखिन्छ । यसरी हेर्दा विद्यालय छाड्नेमा छात्रभन्दा छात्रा बढी रहेको पाइयो । त्यसैगरी २०६९ सालमा विद्यालय बीचैमा छाडेर २०७० सालमा पुनः विद्यालय प्रवेशको सङ्ख्या भने न्यून पाइयो । पुनः प्रवेश गर्ने जम्मा सङ्ख्या १९५ (२४.५२%) मात्र देखियो । जसमा छात्र १२२ (६२.५६%) र छात्रा ७३ (३७.४४%) मात्र पुनः प्रवेश भएको पाइयो । यस वर्ष विद्यालय अध्ययन गर्न भर्ना हुने सङ्ख्या छात्रको भन्दा छात्राको बढी रहेको पाइयो । बीचैमा छाड्ने सङ्ख्या पनि छात्रको भन्दा छात्राको बढी देखियो तर पुनः प्रवेशमा भने सङ्ख्या र प्रतिशत दुवैमा छात्रभन्दा छात्राहरूको न्यून अवस्था रहेको प्रस्ट भयो ।

४. २. २. विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक अवस्था

अनुसूची ३ मा उल्लेख गरिएको विवरणका आधारमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरूको जम्मा सङ्ख्या ७९५ पाइयो, जहाँ विद्यालय अध्ययन गर्न आएका विद्यार्थी सङ्ख्याको २३.२१% ले शैक्षिक सत्रको बीचैमा छाडेको पाइयो भने ७९५ जनाले विद्यालय छाडेकोमा २०७० सालमा पुनः विद्यालय प्रवेश गर्न आएका विद्यार्थी सङ्ख्या १९५ पाइयो, जसलाई प्रतिशतमा हेर्दा २४.५२ प्रतिशत हुन आउँछ । समग्रमा विद्यालय छाड्ने र पुनः विद्यालय प्रवेश प्रतिशतका आधारमा क्रमशः २३.२१ प्रतिशत र २४.५२ प्रतिशत देखिनुले विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या बढी र पुनः प्रवेश हुनेको सङ्ख्या

न्यून रहेको प्रस्ट देखियो । छात्रको सङ्ख्याभन्दा छात्राको सङ्ख्या पुनः प्रवेशमा प्रायः सबै विद्यालयमा समान स्वरूपको पाइयो ।

४. २. ३. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था

प्रस्तुत शोध अध्ययनका लागि छनौट गरिएका १० विद्यालयका प्राथमिक तहमा विद्यार्थी पुनः विद्यालय प्रवेशको अवस्था स्थलगत रूपमा सङ्कलन गरी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । तालिकाअनुसार पुनः प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरूमा सबैभन्दा धेरै सङ्ख्या कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटारको रहेको छ । उक्त विद्यालयमा जम्मा २५ जना विद्यार्थी पुनः प्रवेश भएका छन् । त्यस्तै सङ्ख्यात्मक हिसाबले प्राथमिक विद्यालय धेद्रेमा सबैभन्दा कम १४ जना विद्यार्थीमात्र पुनः प्रवेश भएका छन् । पुनः प्रवेशमा छात्रको भन्दा छात्राको सङ्ख्या न्यून देखिएको छ । यो तथ्याङ्कलाई अनुसूची ४ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिकाअनुसार १० विद्यालयका कक्षा १-५ का विद्यार्थीको पुनः विद्यालय प्रवेश अवस्था हेर्दा कक्षा १ मा ३५%, कक्षा २ मा २५%, कक्षा ३ मा १७%, कक्षा ४ मा १४% र कक्षा ५ मा ९% विद्यार्थीले मात्र पुनः प्रवेश गर्ने गरेको पाइयो ।

४. २. ४. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको उमेरगत अवस्था

शोध अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यार्थीहरूमा कुन उमेरका (कक्षागत उमेर र कक्षागत उमेरभन्दा बढी विद्यार्थी पुनः प्रवेश भएका रहेछन्, त्यसलाई आधार बनाइएको थियो । तसर्थ छनौटमा परेका विद्यालयमा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको उमेरगत विवरण अनुसूची ५ अनुसार पाइयो ।

उल्लेखित तालिकामा विद्यालय उमेर सङ्ख्यामा ६९.७% कक्षागत उमेरका विद्यार्थीले पुनः प्रवेश गरेको देखिन्छ भने ३०.३% विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थीहरू विद्यालयमा पुनः प्रवेश भएको पाइयो ।

४. २. ५. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेर अवस्था

छनौट गरिएका विद्यालयमा पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरूको कक्षागत रूपमा कस्ता उमेर समूहका विद्यार्थी प्रवेश भएका रहेछन् भनी तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । उक्त तथ्याङ्कलाई अनुसूची ६ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । उल्लेखित विवरणअनुसार कक्षा १ मा उमेर समूहका विद्यार्थीहरूमध्ये ७९.७% ले पुनः विद्यालय प्रवेश गरेको पाइयो भने कक्षागत उमेरभन्दा

बढी उमेरका विद्यार्थीहरू ३०.३% ले मात्र पुनः विद्यालय प्रवेश गरेको देखियो । त्यस्तै कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूमध्ये कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेरका ४१.२% विद्यार्थी भर्ना भएको तथ्याङ्कमा उल्लेख गरिएको छ ।

४. २. ६. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत जातीय अवस्था

छनौट गरिएका १० विद्यालयका पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको जाति गत अवस्था अनुसूची ७ अनुसार पाइयो । उल्लेखित तालिकाअनुसार पुनः प्रवेश भएका जातीय विद्यार्थीहरूको अवस्था विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी जनजाति विद्यार्थीहरू फर्केर आएको पाइयो र सबैभन्दा कम पुनः प्रवेशमा दलित विद्यार्थीहरू रहेको पाइयो । यसरी पुनः फर्केर आएका विद्यार्थीहरूमा छात्राभन्दा छात्रको सङ्ख्या तुलनात्मक रूपमा बढी देखिन्छ ।

४. २. ७. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत जातीय अवस्था

शोध अध्ययनको शीर्षकलाई सार्थक रूप दिनको लागि छनौटमा परेका विद्यालयका प्रावि तहका कक्षाहरूमा पुनः प्रवेश हुने विद्यार्थीहरूको पनि सङ्ख्या सङ्कलन गरिने कार्य गरिएको थियो । उक्त विद्यार्थीहरूको कक्षागत विवरण अनुसूची ८ मा उल्लेख गरिएको छ ।

उक्त विवरणमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका १९५ विद्यार्थीहरूलाई ४ समूहमा विभाजन गरी कक्षागत रूपमा अध्ययन गर्दा दलित पुनः प्रवेश गर्ने कक्षा १ मा सबैभन्दा बढी १३ जना पाइयो । त्यस्तै कक्षा ५ मा पुनः प्रवेश गर्ने सङ्ख्या ३ मात्र देखिन्छ । त्यस्तै क्रमशः १४, २२, २२ र १८ जना जनजाति, आदिवासी र अन्य जातिका विद्यार्थी पुनः प्रवेश भएको पाइयो । समग्रमा आदिवासी र जनजातिका विद्यार्थीहरू नै पुनः प्रवेश बढी सङ्ख्या भएको पाइयो ।

४. २. ८. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय क्रियाकलापमा सहभागिताको अवस्था

छनौट गरिएका विद्यालयका कक्षा १-५ सम्म पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू विद्यालय नियमितता हुने अवस्था, कक्षाकार्यमा सहभागी हुने, गृहकार्य गर्ने र अनुशासनमा रहने विद्यार्थीहरूको अवस्था थाहा पाउन अनुसूची ९ बमोजिमको फारम विकसित गरी प्रयोग गरियो । उक्त फारमबाट सङ्कलित तथ्याङ्कबाट निम्न अनुसारको विवरण प्राप्त भयो, जसलाई अनुसूची ९

मा देखाइएको छ । उल्लेखित विवरणअनुसार पुनः प्रवेश भएका १९५ जना विद्यार्थीमध्ये विद्यालय नियमित हुने सङ्ख्या १२९ जना, कक्षाकार्यमा सहभागी हुने सङ्ख्या १३८ जना, गृहकार्य नियमित ल्याउने १२८ जना र विद्यालय नियम पालना गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्या १०८ देखिन्छ । समग्रमा सबै क्रियाकलापमा मध्यमखालको अवस्था रहेको देखियो ।

४. २. ९. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अवस्था

छनौटमा परेका १० वटा विद्यालयका कक्षा १-५ का ४० विद्यार्थीहरूले परीक्षामा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको विषयगत रूपमा विश्लेषण गर्ने कार्य गरियो । उल्लेखित सबै विषयको पूर्णाङ्क १०० र उत्तीर्णाङ्क ३२ रहेको छ । जसमा कक्षा १ मा ४ केटा र ४ केटीको प्राप्ताङ्क, कक्षा २, ३, ४ र ५ मा क्रमशः ३ केटी र ५ केटाको प्राप्ताङ्क विवरणलाई विश्लेषण गरिएको छ । उक्त कक्षाहरूको विद्यार्थीको प्राप्ताङ्क विषयगत रूपमा अनुसूची १० को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत कक्षा ५ मा पुनः प्रवेश भएका १७ विद्यार्थीमध्ये ५ छात्र र ३ छात्रा (४७%) को विषयगत प्राप्ताङ्कलाई विश्लेषण गर्दा सबै विषयमा ५०% भन्दा माथि प्राप्ताङ्क रहेको देखिन्छ । सबैभन्दा कम प्राप्ताङ्क औसत विज्ञान विषयमा ५०% र सबैभन्दा बढी प्राप्ताङ्क नेपाली विषयमा ५४.२५% देखिन्छ । गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा पनि क्रमशः ५१.२५% र ५०.२५% प्राप्ताङ्क औसत रूपमा रहेको छ । समग्रमा हेर्दा सबै विषयमा पुनः प्रवेश गर्ने कक्षा ५ का विद्यार्थीको प्राप्ताङ्क मध्यम रूपमा रहेको छ ।

कक्षा ४ मा पुनः प्रवेश भएका २७ विद्यार्थीमध्ये ३ छात्रा र ५ छात्रको परीक्षामा विषयगत रूपमा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क अनुसूची ११ मा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिकाअनुसार कक्षा ४ का ८ जना विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्कको विश्लेषण गर्दा गणित विषयमा पुनः प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरूको औसत प्राप्ताङ्क न्यून अर्थात् ४८.७५% मात्र देखिन्छ । नेपाली विषयमा भने औसत प्राप्ताङ्क ६०% रहेको छ । विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयको प्राप्ताङ्क भने ५०% भन्दा माथि रहेको पाइएको छ । समग्रमा पुनः प्रवेश भएका कक्षा ४ का विद्यार्थीहरू गणित विषयमा कमजोर रहेका देखिन्छन् । कक्षा ३ मा पुनः प्रवेश भएका ३४ विद्यार्थीमध्ये ३ छात्रा र ५ छात्रा (२३.५%) ले विषयगत रूपमा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई अनुसूची १२ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

माथि उल्लेखित कक्षा ३ का ८ विद्यार्थीहरू (३ छात्रा र ५ छात्र) ले वार्षिक परीक्षामा ४ वटा विषयहरूमा प्राप्त प्राप्ताङ्कहरूमध्ये गणित विषयमा औसत प्राप्ताङ्क ४९.७५% मात्र रहेको छ ।

सबैभन्दा राम्रो औसत प्राप्ताङ्क नेपाली विषयमा ६१.२५% प्राप्त गरेको देखिन्छ । विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा पनि सामान्यतया ५०% भन्दा माथि अर्थात् ५७.५% र ५५.७५% रहेको छ ।

कक्षा २ मा ४८ जना विद्यार्थीहरूले पुनः विद्यालय प्रवेश गरेका थिए । त्यसमध्ये प्रस्तुत अध्ययनका लागि जम्मा ८ जनालाई नमूनाका रूपमा लिइएको थियो । यसमा छात्रा र छात्रको सङ्ख्या क्रमशः ३ र ५ (१६.६%) रहेको छ । उनीहरूले नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान गरी ४ वटा विषयमा वार्षिक परीक्षामा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई अनुसूची १३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अनुसूची २६ मा देखाइएका ८ जना विद्यार्थीहरूले ४ वटा विषयमा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई हेर्दा सबैभन्दा कम प्राप्ताङ्क गणित विषयमा ४७.६२% र सबैभन्दा बढी औसत प्राप्ताङ्क नेपाली विषयमा ६१.२५% रहेको छ । विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा भने औसत प्राप्ताङ्क क्रमशः ५४.४% र ५२.१२% रहेको देखिन्छ । समग्रमा हेर्दा सबैभन्दा न्यून अङ्क गणित विषयमा र उच्च अङ्क विज्ञान विषयमा रहेको छ ।

त्यसैगरी कक्षा १ मा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका ६९ जना विद्यार्थीमध्ये ४ जना छात्र र ४ जना छात्रा गरी जम्मा ८ जना (१२%) विद्यार्थीले नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयमा प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई अनुसूची १४ को तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उल्लेखित तालिकामा कक्षा १ का विद्यार्थीहरूले ४ वटा विषयमा प्राप्त गरेको विषयगत प्राप्ताङ्कहरूमा सबैभन्दा राम्रो अङ्ग्रेजी विषयको औसत प्राप्ताङ्क ७१.३७% पाइयो भने न्यून औसत प्राप्ताङ्कको रूपमा गणित विषयमा ६०.५% देखिन्छ । नेपाली र विज्ञान विषयमा भने क्रमशः औसत प्राप्ताङ्क ७०.५% र ७०.८% रहेको छ । समग्रमा कक्षा १ को विषयगत प्राप्ताङ्क अन्य कक्षाको भन्दा राम्रो रहेको पाइयो ।

कक्षा १, २, ३, ४ र ५ का ४ वटा विषयहरूलाई औसत रूपमा पनि अनुसूची १५ मा प्रस्तुत गरिएको छ । उल्लेखित विवरणमा सबै कक्षाका सबै विषयहरूको औसत प्राप्ताङ्क विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा राम्रो औसत प्राप्ताङ्क नेपाली विषयमा ६१.४८% र सबैभन्दा न्यून प्राप्ताङ्क गणित विषयमा ५१.५७% मात्र देखिन्छ । बाँकी विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयको औसत प्राप्ताङ्क भने क्रमशः ५७.३७% र ५६.९२% रहेको छ ।

उल्लेखित तालिकामा ४० जना विद्यार्थीहरूले नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयमा पुनः प्रवेश भई परीक्षामा सामेल भई प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई देखाइएको छ । जसमा गणित विषयमा सबै कक्षाका विद्यार्थीहरू कमजोर रहेको देखिन्छ, भने नेपाली विषयमा औसत अन्य

विषयभन्दा सवल रहेको पाइयो । समग्रमा सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गर्दा कक्षा १ को सिकाइ उपलब्धि ६८.२३% पाइयो, जुन गणित विषयको भन्दा बढी र क्रमशः नेपाली, अङ्ग्रेजी र विज्ञान विषयको औसत प्राप्ताङ्कभन्दा कम हुनुलाई कक्षा १ मा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि नियमित विद्यार्थीको भन्दा न्यून पाइयो । त्यसैगरी कक्षा २ को सिकाइ उपलब्धि ५३.८३% मात्र देखियो, जुन गणित र अङ्ग्रेजी विषयको औसत प्राप्ताङ्कभन्दा बढी र अन्य विज्ञान र नेपाली विषयको भन्दा कम देखिनुले कक्षा २ मा गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि पनि न्यून नै रहेको प्रस्ट हुन्छ । त्यस्तै कक्षा ३ को सिकाइ उपलब्धि ५६.०६ रहेको पाइयो, जुन औसत सिकाइ उपलब्धि गणित, अङ्ग्रेजी र विज्ञान विषयको प्राप्ताङ्कभन्दा कमी र नेपाली विषयको भन्दा कम देखिनुले पुनः प्रवेश भएका कक्षा ३ का विद्यार्थीहरू विज्ञान विषयको तुलनामा अन्य विषयमा कमजोर रहेको प्रस्ट हुन्छ ।

कक्षा ४ का विद्यार्थीको विषयगत सिकाइ उपलब्धिको औसत ५४.५६% देखियो । यस कक्षाको औसत उपलब्धि नेपाली र अङ्ग्रेजीको भन्दा कम देखिनु यस कक्षामा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू गणित र विज्ञान विषयमा अन्य २ विषयभन्दा कमजोर रहेको पाइयो ।

त्यसैगरी कक्षा ५ को औसत सिकाइ उपलब्धि ५१.४३% मात्र देखिनु विषयगत औसतभन्दा र विज्ञान विषयभन्दा कम पाइयो । यसरी हेर्दा कक्षागत रूपमा तल्लो कक्षाबाट माथिल्लो कक्षामा सिकाइ उपलब्धि घट्दै गएको र विषयगत रूपमा भने तल्लो कक्षामा कमजोर प्राप्ताङ्क भएको विषय नै माथिल्लो कक्षामा पनि कमजोर हुने गरेको तथ्य उजागर रहेको पाइयो । सबै कक्षाको विषयगत औसत हेर्दा विज्ञान विषयमा ५७.३७%, अङ्ग्रेजी विषयमा ५६.९२%, गणित विषयमा ५१.५७% र नेपाली विषयमा ६१.४८% औसत उपलब्धि रहेको पाइयो । घरायसी र विद्यालयको वातावरण, परीक्षा प्रणाली, सिकाइ विधिका तौरतरिकाहरूले पनि पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूलाई प्रभाव पारेको उनीहरूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कको विश्लेषणले प्रष्ट पायो भन्ने निष्कर्ष दिन सकिन्छ ।

४. ३. प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश गर्ने कार्यमा भोगिएका समस्याहरू

सिन्धुली जिल्लाको ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आबद्ध भएका ४ वटा गाविसका ३५ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये शोध अध्ययनका लागि छनौट भएका १० वटा विद्यालयको प्राथमिक तहमा २०६९ सालमा ७९५ जना विद्यार्थीले शैक्षिक सत्रको बीचैमा विद्यालय छाडेका थिए । विद्यालय छाडेका १९५ विद्यार्थी पुनः विद्यालय प्रवेश भएको पाइयो । विद्यालय छाडेको सङ्ख्याको २४.५२% ले मात्र पुनः विद्यालय प्रवेश हुन सक्नुबाट यो कार्यमा जटिल समस्या रहेको थाहा भयो ।

विद्यालय पुनः प्रवेश गराउन कस्ता समस्याहरू आइपरेका छन् भन्ने विषयमा अध्ययन गर्नु आवश्यक भएकोले सम्बन्धित विद्यालयका शिक्षकहरू, प्रधानाध्यापकहरू, पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीका अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता र समूह छलफल गरिएको थियो । यस कार्यका लागि प्रत्येक विद्यालयका प्राथमिक तहमा अध्यापन गर्ने १/१ जना शिक्षकहरू, १० जना प्र.अ.हरू र २० जना अभिभावकहरू गरी जम्मा ४० जनासँग अन्तर्वार्ता र समूह छलफल गरी जानकारी लिइएको थियो ।

४. ३. १. पुनः विद्यालय प्रवेशसम्बन्धमा शिक्षकहरूले आँल्याएका समस्याहरू

प्रत्येक विद्यालयका प्राथमिक तहमा अध्यापन गर्ने र पुनः विद्यालय प्रवेश कार्यक्रममा सहभागी हुने १/१ जना शिक्षकहरूसँग छुट्टाछुट्टै रूपमा अनुसूची ११ अनुसारका प्रश्नावलीका आधारमा अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । उक्त अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार पुनः प्रवेशमा निम्न समस्याहरू रहेको पाइयो ।

पुनः प्रवेश गराउनुपर्ने विद्यार्थीको पारिवारिक आर्थिक अवस्था कमजोर रहेकोले उनीहरूको आर्थिक स्तर वृद्धि गर्नुपर्ने समस्या रहेको थाहा भयो । अन्तर्वार्तामा सहभागी १० जना (१००%) शिक्षकहरू यस धारणामा एकमत भएको पाइयो । विद्यालय छाडेर बालश्रमिकका रूपमा काम गर्ने बढी बालबालिका रहेकोले उनीहरूलाई पुनः विद्यालय फर्काउन समस्या रहेको जानकारी प्राप्त भयो । बालश्रमका बारेमा बढी केन्द्रित हुने ६ जना (६०%) शिक्षक थिए भने ४ जना (४०%) शिक्षकले गौण रूपमा उठाएको पाइयो ।

प्रायः अभिभावक अशिक्षित र कुलतमा फसेकाले आफ्ना बालबालिकालाई घरको सानोतिनो काममा लगाएको कारण घरधन्दाको सहयोगमा अवरोध पुग्ने धारणा ७ जना (७०%) शिक्षकले राखेको पाइयो भने पढाइको महत्व नबुझेर पुनः प्रवेशमा चासो नराख्ने अभिभावकको धारणा ३ जना (३०%) शिक्षकले राखेका थिए । विद्यालय (निमावि) टाढा पठाउनुपर्छ, त्यसैले समयमै विद्यालय छोडाएर राख्ने गरेको धारणा पनि प्रायः सबै शिक्षकले अन्तर्वार्तामा उठाएको पाइयो । प्रायः दलित परिवारका छोराछोरी छात्रवृत्ति पाउने आशाले नजिकका धेरै विद्यालयमा नाम लेखाउने र छात्रवृत्तिको समयमा रकम बुझ्न आउने तर निश्चित एक ठाउँमा मात्र पढ्ने गरेको समस्या पनि सबै शिक्षकले उठाएको पाइयो । पुनः प्रवेश हुन चाहने विद्यार्थी कक्षागत उमेरभन्दा

बढी उमेर भएकोले विद्यालय छाडेको धारणा पनि ४०% (४ जना) शिक्षकले उठाएको पाइयो भने विद्यालयले उचित शैक्षिक वातावरण दिन नसकेको धारणा ६०% (६ जना) शिक्षकले उठाएका थिए ।

खराब सङ्गत र राजनीतिक द्वन्द्वका कारण अभिभावक विद्यालय छाडेर बसेका विद्यार्थी पुनः विद्यालय पढाउन नचाहेको धारणासमेत अन्तर्वार्ताका क्रममा शिक्षकहरूले उठाएको पाइयो । विद्यालय बढी बिदा हुने, हडताल बढी हुने, विद्यालय पनि जाने घरको काम पनि नहुने भएकोले घरको काममा पोख्न बनाउन विद्यार्थी पुनः विद्यालय नपठाउने गरेको समस्या समेत अन्तर्वार्ताका सहभागी शिक्षकहरूले उठाएको पाइयो । विद्यालयमा राजनीतिक हस्तक्षेप बढी हुने, शिक्षकको दरबन्दी कम हुने, विद्यालयको भौतिक पक्ष कमजोर रहने आदि कारण पनि पुनः विद्यालय प्रवेशका लागि समस्या बनेको धारणा सबै शिक्षकले स्वीकार गरेको पाइयो । यसर्थ शिक्षकहरूले मुख्य गरी पुनः प्रवेशमा देखापरेका समस्याहरूमा पारिवारिक आर्थिक अवस्था, बालश्रमिक, कुलत, विद्यालयको शैक्षिक र भौतिक पक्ष, राजनीतिक हस्तक्षेप, दोहोरो भर्ना जस्ता विषयहरू समस्याको रूपमा औल्याएको पाइयो ।

४.३.२. प्रधानाध्यापकहरूले औल्याएका समस्याहरू

ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आवद्ध ३५ वटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये छनौटमा परेका ३ उमावि, ३ निमावि र ४ प्राविका जम्मा १० विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूबीच विद्यालय छाडेर पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन परेका समस्याहरूको बारेमा सामूहिक छलफल चलाइएको थियो । उक्त छलफलमा अनुसूची २५ अनुसारका प्रश्नहरू प्रयोग गरिएको थियो । त्यस कार्यक्रममा सहभागीहरूले निम्न समस्याहरू औल्याएका थिए ।

धेरैजसो विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरूले घरायसी आर्थिक अवस्था विपन्न रहेकोले आर्थिक अवस्था उकास्ने कार्य समस्यामूलक रहेको पाइयो । लैङ्गिक विभेदको परम्परागत सोचले पनि प्रायः छात्राहरूलाई पुनः प्रवेशमा समस्या भएको सामूहिक छलफलमा सहभागी ५०% प्रधानाध्यापकले आफ्नो धारणा व्यक्त गरेको पाइयो भने ५०% ले अशिक्षा र पुरानो चिन्तनबाट ग्रसित समस्या उठान गरेको पाइयो । विद्यालय छाडेका विद्यार्थी पढाइमा कमजोर हुने र परीक्षामा असफल हुने डरले पनि त्यस्ता विद्यार्थीलाई पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन समस्या हुने गरेको सहभागी सबै प्रधानाध्यापकको धारणा पाइयो । परीक्षा प्रणाली वैज्ञानिक र व्यावहारिक नभएको वर्तमान अवस्थाले

पनि पुनः विद्यालय प्रवेशमा समस्या गराएको ८०% प्रधानाध्यापकले उठाएको पाइयो भने बाँकी २०% ले विद्यार्थीले आफूले चाहेको विषयवस्तु नपाएर पनि विद्यालय छाडेको कारणले पुनः प्रवेशमा समस्या हुने गरेको धारणा औँल्याएका थिए ।

सामूहिक छलफलका क्रममा सहपाठी र शिक्षकहरूको व्यवहारका कारण विद्यालय छाडेका विद्यार्थीलाई पुनः प्रवेश गराउन सहपाठी र शिक्षकको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउन समेत समस्या रहेको सहभागी प्रधानाध्यापकहरूको एकमत रहेको पाइयो । कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थीहरू विद्यालय बढी बीचैमा छाड्ने गरेका र तिनलाई पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन समस्या भएको धारणा ६०% प्रधानाध्यापकहरूले व्यक्त गरे भने यो उमेरका कारण मात्र पूर्ण होइन भन्ने ४०% प्रधानाध्यापकहरूको धारणा पाइयो । सामूहिक प्रधानाध्यापकहरूको छलफलमा अस्थिर बसोबास र बसाइँ सराइ समस्या पनि पुनः प्रवेशको मुख्य समस्या रहेको विचार पनि ३०% ले व्यक्त गरेको पाइयो भने बसाइँ सराइको कारण गौण समस्या हो भन्ने राय पनि सामूहिक छलफलमा औँल्याइएको थियो । विद्यालयलाई समाहित, समावेशी, बालमैत्री बनाउन नसक्नु पनि पुनः विद्यालय प्रवेशमा समस्या भएको राय सहभागी सबैले व्यक्त गरेको पाइयो । व्यावसायिक शिक्षा र अङ्ग्रेजी भाषाप्रति आकर्षण बढ्नु तथा मातृभाषामा पढाइ नहुनुका समस्याहरू पनि प्रमुख रूपमा उठान गरिएको पाइयो । विद्यालयको शैक्षिक समस्या र विद्यार्थीहरूको मनोवैज्ञानिक समस्या, सामाजिक समस्याहरू नै पुनः प्रवेशका बाधक रहेको कुरा प्रअहरूले औँल्याएको पाइयो ।

४. ३. ३. अभिभावकहरूले औँल्याएका समस्याहरू

ग्वालटार स्रोतकेन्द्रका ३५ सामुदायिक विद्यालयमध्ये छनौटमा परेका १० विद्यालयका विद्यालय छाडेर पुनः विद्यालय प्रवेश गरेका १९५ जना विद्यार्थीमध्ये नमूना छनौटमा परेका ४० विद्यार्थी (१६ छात्रा र २४ छात्र) मध्येका अभिभावक २० जनालाई अन्तर्वार्तामा सहभागी गराइएको थियो । अनुसूची १० अनुसारका प्रश्नका आधारमा उनीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । उक्त अन्तर्वार्तामा अभिभावकहरूले औँल्याएका समस्याहरू निम्नानुसार पाइयो ।

सन्तान बढी भएका कारण सबै छोराछोरीलाई दोहोर्‍याएर विद्यालय पढाउन नसकेको समस्या अन्तर्वार्तामा सहभागी ५ जना (२५%) अभिभावकले आफ्नो धारणा राखेका थिए भने १० जना अभिभावकले आर्थिक समस्याले पुनः विद्यालय प्रवेश नगराएको राय व्यक्त गरे । ५ जनाले घरको रेखदेख गर्ने मानिसको अभावले विद्यालय छाडेको र पुनः प्रवेश नभएको धारणा राखेको पाइयो । विद्यार्थी विद्यालय जान मन नगरेर पुनः विद्यालय नपठाएको धारणा ४ जना (२०%) अभिभावकले राखेका थिए भने आमाबाबु अशक्त भएकोले घरमा काम गर्न र भाइबहिनीको हेरचाह

गर्न विद्यालय छाडेर बसेका बालबालिकालाई पुनः विद्यालय नपठाएको धारणा १० जना (५०%) अभिभावकले राखेको पाइयो ।

साथीको सङ्गतमा विद्यालयबाट भाग्ने र लामो समयपछि विद्यालय छाडेर अर्काको घरमा काम गर्न बसेका र शिक्षकहरूको सरसल्लाहबाट पुनः विद्यालय प्रवेश गराएको धारणासमेत अन्तर्वार्तामा सहभागी २ जना अभिभावकले राय दिएका थिए । घरायसी समस्याले गर्दा पुनः प्रवेश नगराएको धारणा १० जना अभिभावकले आफ्नो विचार व्यक्त गरेका थिए भने बाँकी ५ जना अभिभावकले आयआर्जनका लागि बालश्रममा बसेको विचार व्यक्त गरे । भाषाको समस्याले पढाइ नबुझेर विद्यालय छाडेको धारणा जनजाति अभिभावकले राखेका थिए भने उमेर बढी भएर पढ्न नमानेको धारणा दलित अभिभावकले व्यक्त गरेका थिए । आफू घरमा नभएको र घरमा आमाले विद्यालय नपठाएको एक आदिवासी अभिभावकले बताएका थिए । समयमा पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति र अन्य सहयोगका सामान उपलब्ध नहुने कारणसमेत सहभागी अभिभावकले समस्या राखेका थिए ।

परम्परागत सोच र पुख्र्यौली सोचका कारण छोरीलाई विद्यालय छाड्न बाध्य पारेको र पछि सो सोचमा परिवर्तन आई पुनः प्रवेश भएको विचार पनि २ जना अभिभावकले बताए भने बसाइँ सराइ, राजनीतिक द्वन्द्व आदिको कारण पनि समस्या बनेको धारणासमेत व्यक्त भएको थियो । परीक्षा प्रणाली, विद्यालय व्यवस्थापन, भौतिक स्रोत र साधनको अभाव, स्टेशनरी सामानको अभाव पनि विद्यालय छोडाइका कारण रहेको अन्तर्वार्तामा सहभागी अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भयो । विद्यालयमा भाषागत समस्या तथा गणित विषयमा विद्यार्थी चाख नदिने कारणले विद्यालयमा दिइएको गृहकार्य गर्न मन नगर्ने र विद्यालय जान मन नगरी विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको समस्या ७०% अभिभावकले राखे भने ३०% अभिभावकले घरमा पनि विद्यालयको कार्यमा सहयोग गर्ने गरेकाले भाषाको समस्या र गणित विषयमा खासै समस्या होइन भन्ने धारणा व्यक्त गरिएको पाइयो । विद्यालयमा मनोरञ्जन सामानको अभाव र अतिरिक्त कार्यक्रमले विद्यार्थी आकर्षण नगरेको धारणा समेत ४०% सहभागीले उठाएका थिए भने विद्यालय परिवारको व्यवहारलाई दोष लगाउने ३०% अभिभावक थिए । बाँकी ३०% ले आफ्नो र आफ्ना बालबालिकाको व्यवहारको कारण विद्यालय छाड्ने गरेको धारणा राखेका थिए ।

यसरी समग्रमा पुनः प्रवेशमा देखिएका समस्याहरूका रूपमा आर्थिक अवस्था, पारिवारिक सङ्ख्या बढी, सङ्गत, भाषाको समस्या, परम्परागत सोच, परीक्षा प्रणाली, विषयगत र व्यावसायिक शिक्षाको कमी, मनोरञ्जन र खेलकुदका सामानको अभाव आदि कारणले विद्यालय पुनः प्रवेशमा समस्याहरू औँल्याइएको पाइयो ।

४.४. पुनः विद्यालय प्रवेश गराउने निकायहरू र तिनले गर्ने सहयोग

ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा रही छनौटमा परेका १० विद्यालयमा अध्ययनका लागि भर्ना भई बीचैमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूलाई पुनः विद्यालय फर्काउने कार्य समस्यामूलक भए तापनि यस कार्यमा सहयोग गर्ने निकायबारे पनि शोध अध्ययन गरिएको थियो । यस स्रोतकेन्द्रका १० वटा विद्यालयका प्राथमिक तहमा २०६९ सालमा विद्यालय छाडी पुनः २०७० सालमा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका १९५ जना विद्यार्थीमध्ये २०% (४० जना) लाई छनौट गरी अन्तर्वार्तामा सरिक गराइएको थियो । त्यस्तै १०% (२० जना) अभिभावकलाई पूरक प्रश्न राखी पुनः प्रवेशबारे थप जानकारी लिइएको थियो ।

४.४.१ अभिभावकबाट प्राप्त जानकारीहरू

प्रस्तुत शोध अध्ययनको शीर्षकमा थप जानकारी लिन छनौटमा परेका अभिभावक हरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट र अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । अनुसूची १० बमोजिमका प्रश्नका आधारमा गरिएको भेटघाट र अन्तर्वार्ताबाट पुनः प्रवेशबारे निम्न जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

२०६३ सालमा यस यस स्रोतकेन्द्रमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको र त्यसबाट प्रभावित भई छोराछोरीलाई पुनः विद्यालय फर्काउन सकिएको १२ जना (६०%) अभिभावकले जानकारी गराएका थिए भने बाँकी ८ जना (४०%) अभिभावकले अभिभावक सचेतना कार्यक्रमबारे भन्दा पनि अन्य कारण उल्लेख गरेका थिए । सम्बन्धित विद्यालयका शिक्षकहरूले पुनः प्रवेश गर्न सरसल्लाह दिएको ५०% (२० जना) अभिभावकले जानकारी गराएका थिए भने स्थानीय छरछिमेकको सरसल्लाहमा पुनः प्रवेश गराइएको ४०% (८ जना) अभिभावकले जानकारी गराएका थिए । त्यस्तै स्थानीय बालक्लवको सहयोगमा पुनः विद्यालय प्रवेश गराएको १०% अभिभावकले जानकारी दिएका थिए ।

पुनः प्रवेशमा प्लान नेपाल, वन उपभोक्ता समिति र गाविसले विपन्न वर्गका लागि छोराछोरी विद्यालय पढाउन आर्थिक र जिन्सी सहयोग पुर्याएर पुनः प्रवेशमा सहयोग पुर्याएको जानकारी ६०% अभिभावकले दिएका थिए । बाँकी ४०% अभिभावकले गैर सरकारी संस्थाले स्टेशनरी सामानसहित प्रेरित गरेको जानकारी दिएका थिए ।

बाल अधिकारकर्मीले विद्यालय पुनः प्रवेश गर्न दबाव तथा अनुरोध गरेको जानकारी ३०% अभिभावकले दिएका थिए भने स्थानीय बालक्लवका बालसमितिले विद्यालय पुनः प्रवेश गर्न दबाव दिएको जानकारी २०% अभिभावकले जानकारी दिएका थिए । त्यस्तै विद्यालयका प्रअ, शिक्षक,

व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू र विद्यार्थीहरूको विद्यालय भर्ना अभियान कार्यक्रमबाट प्रभावित भई पुनः विद्यालयमा प्रवेश गराएको ५०% अभिभावकले जानकारी दिएका थिए ।

यो शोध अध्ययनका लागि छनौट गरिएका ४० जना पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूसँग अनुसूची १० अनुसारको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली खाकाका आधारमा जानकारी लिइएको थियो । छनौटमा परेका विद्यार्थीहरूलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा अन्तर्वार्ता लिई जानकारी लिइएको थियो, जुन निम्नअनुसार छन् ।

अभिभावक सचेतना कार्यक्रमको प्रेरणाबाट पुनः प्रवेश हुन प्रेरित भएको जानकारी अन्तर्वार्तामा सहभागी ७०% विद्यार्थीहरूले दिएका थिए भने बाँकी ३०% ले आफूलाई पुनः पढ्न मन लागेर पुनः विद्यालय प्रवेश भएको जानकारी दिएका थिए । विद्यार्थी भर्ना अभियानमा विद्यार्थीहरू, शिक्षकहरू, प्र.अ.समेत संलग्न भई परिवारसँग अनुरोध गरेका कारण पुनः प्रवेश भएको जानकारी ५०% (२० जना) विद्यार्थीले बताएका थिए भने बाँकीले अन्य कारणहरू उल्लेख गरेका थिए । बालक्लव तथा मानवअधिकारकर्मीहरूको दबाबमा परिवारले पुनः प्रवेश गराउन मदत पुगेको जानकारी १० जना (२५%) विद्यार्थीले जानकारी दिएका थिए । प्लान नेपाल, गाविस र वन उपभोक्ता समितिले आर्थिक सहयोग दिई पुनः प्रवेशमा सहयोग पुऱ्याएको जानकारी पनि अन्तर्वार्तामा सहभागी प्रायः सबैले दिएका थिए ।

छिमेकी र आफन्तले पुनः विद्यालय प्रवेश गर्न प्रेरित गरेको बताउने अन्तर्वार्तामा सहभागी ५ विद्यार्थी थिए । साथी, दौतरीहरूको सल्लाह अनुसार पुनः विद्यालय प्रवेश भएको जानकारी ३ जना विद्यार्थीले दिएका थिए । आफ्नै अभिभावकले पुनः प्रवेश गराइदिएको जानकारी ७ जना विद्यार्थीले दिएका थिए । समग्रमा अभिभावक र विद्यार्थीसँग अनुसूची ६ (क) र (ख) अनुसारका प्रश्नबाट लिइएको अन्तर्वार्ताका आधारमा प्राप्त जानकारीलाई विश्लेषण गर्दा विद्यालय पुनः प्रवेश गराउन विभिन्न निकायहरू रहेको पाइयो ।

उपर्युक्त निकायहरूले पुनः प्रवेश गर्न निम्नअनुसारको कार्य गरेको समेत अध्ययनका क्रममा सहभागी भएका शिक्षकहरू, अभिभावकहरू र प्रअहरूको छलफलबाट जानकारी प्राप्त भयो ।

विद्यालय छाडेर बसेका विद्यार्थीलाई प्रत्यक्ष भेटघाट गरी उनीहरूका समस्या बुझ्ने र पुनः विद्यालय प्रवेशका लागि सम्झाइबुझाइ गरेको । आर्थिक कारणले विद्यालय छाडेका परिवारका विद्यार्थीहरूलाई पोसाक, शैक्षिक सामग्रीहरू उपलब्ध गराई विद्यालय पुनः प्रवेशमा प्रेरणा दिएको । अभिभावकसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी विद्यालय छाडेका बालबालिकालाई पुनः विद्यालय प्रवेशका लागि

अनुरोध गरेको । घरेलु श्रमिकका रूपमा रहेका विद्यार्थीलाई संरक्षकसँग विद्यालयमा पुनः फर्काउन दबावमूलक कार्यसमेत गरिएको । विद्यालयको शैक्षिक र भौतिक वातावरण सुधार गर्न र पुनः प्रवेशको मार्ग प्रशस्त गर्न व्यवस्थापनसँग छलफल भएको । जनचेतना जगाउने कार्यमा बालकलव र मानव अधिकारकर्मीहरूबाट समेत पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन दबावमूलक कार्य गरेको ।

४.५. पुनः विद्यालय प्रवेशका लागि गर्नुपर्ने उपायहरू

पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा विद्यालय बीचैमा छाड्ने प्रवृत्ति रोक्न सकेमा मात्र पुनः प्रवेशमा आइपरेका समस्याहरू समाधान हुने हुँदा बीचैमा विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति रोक्नका लागि केके गर्नुपर्छ भनी अध्ययन गरिएको थियो । उक्त शोध अध्ययनका लागि मोरङ जिल्ला ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा आबद्ध ३५ सामुदायिक विद्यालयमध्ये यादृच्छिक नमूना छनौट विधिबाट १० वटा विद्यालय (३ उ.मा.वि., ३ नि.मा.वि. र ४ प्रा.वि.) का प्र.अ.हरू छनौट गरी अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र समूह छलफलबाट जानकारी लिइएको थियो । उक्त छलफल कार्यक्रममा १० जना सम्बन्धित छनौटमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षक र अभिभावक २० जनालाई समेत सहभागी गराइएको थियो । उक्त अन्तर्वार्ता र समूह छलफलबाट निम्न उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने निष्कर्ष पाइयो ।

४.५.१ विद्यालयमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूबाट प्राप्त जानकारीहरू

विद्यालय बीचैमा छाड्ने प्रवृत्ति रोक्न र बीचैमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूलाई पुनः विद्यालय फर्काइ उनीहरूको सिकाइ उपलब्धि उच्च राख्न अनुसूची ११ का प्रश्नका उत्तरबाट निम्न उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने जानकारी प्राप्त भयो ।

विपन्न परिवारका अभिभावकका लागि आयआर्जन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्ने । समयमै निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति, दलित छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्ने । गैरसरकारी संस्थाहरूलाई पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूका लागि आकर्षक सुविधा दिन प्रेरित गर्नुपर्ने । समाहित शिक्षा, बालमैत्री विद्यालयजस्ता कार्यक्रम अझ प्रभावकारी ढङ्गबाट सञ्चालन गर्नुपर्छ । अभिभावक सचेतना कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिनुपर्छ । विद्यालयलाई राजनीतिक हस्तक्षेपमुक्त क्षेत्र बनाइनुपर्छ । विद्यालयमा मातृभाषा र इच्छाधीन विषयका साथै सङ्गीत, खेलकुद, वाद्यवादनहरूको समेत व्यवस्था गर्नुपर्छ । जिल्ला शिक्षा योजना, गाउँ शिक्षा याजना, गैरसरकारी र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थासँग विभिन्न प्रकारका छात्रवृत्ति र आयआर्जन सीप विकास कार्यक्रममा सहकार्य सशक्त

गरिनुपर्छ । बालकलव र मानव अधिकारकर्मीहरूलाई सशक्त बनाउन सामाजिक र राजनीतिक हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन र हालसम्म भएका यस्ता कार्यक्रमलाई विस्तृत रूपमा विस्तार गर्दै जानुपर्छ ।

४. ५. २. अभिभावकहरूबाट उल्लेख भएका उपायहरू

छलफलका क्रममा विद्यालय छाडेर बसेका विद्यार्थीहरूलाई पुनः प्रवेश गर्न के कस्ता उपाय अपनाउन सकिन्छ भनी अनुसूची १० (क) अनुसारका प्रश्नमा अभिभावकबाट उठान गरेका उपायहरू निम्नअनुसार पाइयो ।

विद्यालय पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूलाई विशेष आर्थिक छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्छ । दलित समुदायका विद्यार्थीबाहेक आर्थिक अवस्था न्यून भएका अभिभावकका विद्यार्थीलाई समेत छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्छ । विद्यालयको शैक्षिक र भौतिक व्यवस्थापनमात्र नभई मनोवैज्ञानिक पक्षमा पनि ध्यान दिइनुपर्छ । मातृभाषामा समेत शिक्षा प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाइनुपर्छ ।

विद्यालयले खेतीको समय (जेठ, असार, कार्तिक र मङ्सिर महिना) मा बिदाको व्यवस्था गर्नुपर्छ । रोजगारीको ग्यारेन्टी गरिनुपर्छ । जेहेन्दार विद्यार्थीहरूका लागि विशेष व्यवस्था गर्नुपर्छ । व्यावहारिक शिक्षामा जोड दिनुपर्छ । निःशुल्क पाठ्यपुस्तक समयमै उपलब्ध गरिनुपर्छ । पुनः प्रवेशमा ध्यान दिने अभिभावकलाई कदर तथा पुरस्कारको व्यवस्था दिने कार्य थालनी गर्नुपर्छ । शिक्षकको व्यवहार पनि परिवर्तन गरिनुपर्छ, आदि ।

४. ५. ३. प्रधानाध्यापकहरूले उल्लेख गरेका उपायहरू

मौसमी विद्यालयको व्यवस्था गर्दा राम्रो हुन्छ । माथिल्लो कक्षामा जान मन गर्ने विद्यार्थीलाई तल्लो कक्षामा रोक्नु हुन्न । धेरै सन्तान भएका अभिभावकलाई आर्थिक आयआर्जनको कार्यक्रममा अनिवार्य सहभागी गरिनुपर्छ । छात्रवृत्तिको दायरा फराकिलो बनाइनुपर्छ । गरिब विद्यार्थीहरूका लागि अध्ययन कोषको व्यवस्था गरिनु पर्छ ।

विद्यालयमा प्रसस्त शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्नुपर्छ । पढाइमा कमजोर विद्यार्थीहरूलाई गाउँ, टोलमा सामुहिक अध्ययनको व्यवस्था गरिनुपर्छ । बालकलव र अधिकारकर्मीहरूलाई अभिभावकहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाटको व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । स्थानीय निकाय र विद्यालय व्यवस्थापनले पुनः प्रवेश भएका बालबालिकाहरूका अभिभावकहरूसँग २/२ महिनामा अन्तर्क्रिया कार्यक्रमको व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । यसरी माथि उल्लेख गरिएका उपायहरू शिक्षक, अभिभावक र प्रअबाट पुनः प्रवेशमा देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न सकिने विचार अध्ययनका क्रममा पाइयो ।

४. ५. ४. अभिभावक, शिक्षक र प्रअहरूसँगको सामूहिक छलफल

विद्यालय छोडाइ र पुनः प्रवेशलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि अवलम्बन गरिनुपर्ने उपायका सम्बन्धमा शिक्षकहरू, अभिभावकहरू र प्रअहरूसँग छुट्टाछुट्टै अन्तर्वार्ता लिई प्राप्त जानकारीका कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटारमा सामूहिक छलफल कार्यक्रम चलाइएको थियो । अनुसूची ८ अनुसारका प्रश्नको आधारमा सञ्चालित उक्त सामूहिक छलफलबाट निम्न निष्कर्ष पाइयो ।

गा.शि.यो. र वि.सु.यो. को एकीकृत योजना निर्माण, स्थानीय निकाय, सरकारी र गैरसरकारी संस्थाका कार्यक्रमलाई सशक्त ढङ्गबाट परिचालन, बालक्लव, अधिकारकर्मीहरूले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमहरूको सहयोग र कार्यान्वयन, छात्रवृत्ति, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, स्टेशनरी सामानहरूको प्रभावकारी वितरण, आयआर्जन कार्यक्रमलाई निरन्तर र कार्यान्वयन प्रभावकारी ढङ्गले गरिनुपर्ने, विद्यालय भर्ना अभियानमा अभिभावक, शिक्षक तथा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीसमेत सहभागी बनाउनु पर्ने ।

उपर्युक्त छलफलबाट विद्यालय पुनः प्रवेशका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि उच्च राख्न र विद्यालय छाड्ने दर कम गर्न विभिन्न निकाय र संघसंस्थाले उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गर्दै आएको भए तापनि एकीकृत योजनाको निर्माणको अभावमा उक्त कार्य प्रभावकारी बन्न नसकेको गुनासो समेत छलफलमा उठाइएको पाइयो ।

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुभावहरु

५. १ निष्कर्ष

प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरुको सिकाइ अवस्था सम्बन्धमा गरिएको शोध अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरु र त्यस तथ्याङ्कमा व्याख्या विश्लेषण गर्दा केही निष्कर्ष निकाल्ने प्रयास गरिएको छ । शोध अध्ययनका लागि उपलब्ध स्रोत, साधन, सूचनाका साथै सरोकारवालाहरु (विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, प्रधानाध्यापक) सँगको अन्तर्वार्ता र समूह छलफलबाट निम्न निष्कर्ष निकालिएको छ ।

विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति रोक्न, विद्यालय छाडेका विद्यार्थीलाई पुनः प्रवेशमा आकर्षण गर्न, पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीको उपलब्धि उच्च राख्नका लागि यो अध्ययनले सार्थक प्रयास गर्ने प्रयत्न गरेको छ । वास्तवमा नयाँ विद्यार्थी भर्ना गराउन जति सजिलो छ, एकपटक भर्ना भई बीचैमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरुलाई पुनः विद्यालय प्रवेश गराएर निरन्तर शिक्षा दिई सम्बन्धित तहको चक्र पूरा गर्ने विषय निकै जटिल रहेको छ । सिन्धुली जिल्लाको ग्वालटार स्रोतकेन्द्रमा सञ्चालित ३५ वटा विद्यालयमध्ये नमूना छनौटमा परेका १० वटा सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश भएका १९५ विद्यार्थीहरूसँग सीमित रहेर गरिएको यो अध्ययनले पनि यसभित्रका विविध कठिनाइ केलाएर खोज्ने प्रयास गरिएको छ ।

बीचैमा विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति ७९५ जना (२३.२१%) रहनुले यो दर अत्यधिक रहेको ठहर हुन्छ । पुनः विद्यालय प्रवेश भएका १९५ जना (२४.५२%) मात्र रहनुले पुनः प्रवेश गराउने कार्य जटिल रहेको प्रस्ट हुन्छ । विद्यालय छोडाइका विद्यार्थीहरुलाई पुनः प्रवेश गराउन माथिल्लो कक्षामा भन्दा तल्लो कक्षामा सहज हुने देखिन्छ । पुनः विद्यालय प्रवेश गराउन छात्रालाई भन्दा छात्रलाई सजिलो, दलित विद्यार्थीलाई अन्य जातिका विद्यार्थीभन्दा पुनः प्रवेश गर्न कठिन हुने गरेको देखियो । कक्षागत उमेर भएका विद्यार्थीलाई भन्दा कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थीलाई पुनः प्रवेश गराउन कठिन हुने गरेको पाइयो । विद्यालय कार्यक्रममा सहभागी, कक्षाकार्य, गृहकार्यमा भाग लिनेभन्दा अनुशासन कायम गर्नेहरुको दर कम रहेको पाइयो ।

कक्षागत सिकाइ उपलब्धिमा कक्षा १ मा सबैभन्दा राम्रो र कक्षा २, ३, ४ र ५ मा क्रमशः न्यून पाइयो । विषयगत सिकाइ उपलब्धिमा सबैभन्दा राम्रो नेपाली विषय र विज्ञान, अङ्ग्रेजी र गणित विषयको क्रमशः खराब रहेको पाइयो । औसत सिकाइ उपलब्धिमा गणित विषयको ५१.५७% न्यून रहेको छ भने विज्ञान विषयको औसत सिकाइ उपलब्धि ६१.४८% रहेको पाइयो । पुनः प्रवेश

गराउन मुख्य समस्याका रूपमा अभिभावकको आर्थिक अवस्था रहेकाले आर्थिक अवस्था सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

त्यस्तै, बालश्रम, विद्यालय वातावरण, परीक्षा प्रणाली, कुलत, शिक्षामा अचेतना जस्ता पक्षहरूले बाधा गरेको पाइन्छ । पुनः विद्यालय प्रवेश गराउने विषयहरूमा विद्यालय, अभिभावक सचेतना कार्यक्रम, वन उपभोक्ता समिति, बालक्लव र अधिकारकर्मीहरू रहेको पाइयो । पुनः प्रवेशमा उठेका समस्या समाधानका उपायहरूमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रमको निरन्तर हुनुपर्ने, विद्यालय सुधार योजना, परीक्षा प्रणालीमा सुधार, NGO र INGO सँगको सहकार्य आदिको भूमिकालाई उल्लेख गरिएको पाइयो ।

यस अध्ययनको प्रस्तावनामा सैद्धान्तिक ढाँचाको रूपमा कार्लमाक्स र बी. एफ. स्कीनरको सिद्धान्तलाई प्रयोग गरिएको छ भने साहित्यको पुनरावलोकनमा विभिन्न शोध अध्ययनहरू, बुलेटिन, लेख, प्रतिवेदनको सहयोग लिई पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइउपलब्धिका बारेमा अध्ययन गर्न र पुनः प्रवेशमा सहज हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

५.२ सुभावहरू

प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको सिकाइउपलब्धि शीर्षक अध्ययन गर्ने क्रममा पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरू, उनीहरूका अभिभावकहरू, विद्यालयमा अध्यापन गराउने शिक्षकहरू र प्रधानाध्यापकहरूसँग अन्तर्वार्ता र समूह छलफल गरी आवश्यक स्रोत परिचालन र सूचनाको अध्ययनबाट यो विषयको सुधार, विस्तार र सहजताको लागि निम्नअनुसारको सुभाव दिइएको छ ।

५.२.१ कार्यान्वयन तह

विद्यालय अभिलेखमा उल्लेखित विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूले पढाइ नै नछाडेको हुनसक्छ । विद्यालय मात्र छाडी अर्को विद्यालयमा प्रवेश भएको छ/छैन खोजी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ । जात, धर्म, लिङ्ग, उत्पीडनका कारणले विद्यालय छाडेका विद्यार्थीहरूलाई समाहित र समावेशी सिकाइ वातावरणको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ । पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूले लाज र सङ्कोच मान्ने भएकोले तिनीहरूका लागि सहज वातावरण निर्माण गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने, बालक्लव र अधिकारकर्मीहरूको कार्यमा स्थानीय समाजसेवी र राजनैतिक दलहरूले सहज बनाउनुपर्ने, परीक्षामा फेल हुने डरले विद्यालय छाडेका विद्यार्थीलगायत अन्य विद्यार्थीलाई परीक्षादेखि नडराउने बनाउन

निरन्तर मूल्याङ्कन र कक्षोन्नति प्रक्रियालाई सहज गरिनु पर्ने । विद्यालय सुधार योजनामा राखिएका प्राथमिक कार्यमा कार्यालयले ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

५.२.२ नीतिगत तह

अभिभावकहरुको आर्थिक अवस्था सुधार गर्ने कार्यक्रमको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरुलाई टिकाइ राख्न छात्रवृत्ति, निःशुल्क पाठ्यपुस्तकका अतिरिक्त अन्य सेवा र सुविधामा वृद्धि गर्नुपर्ने, दलित छात्रवृत्तिको रकम वृद्धिसहित त्यसलाई निरन्तरता दिइनु पर्ने, अरु जातिका विद्यार्थीहरुका लागि पनि छात्रवृत्ति र पोसाकको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, विद्यार्थीहरुको मनोविज्ञान बुझ्न शिक्षकहरुलाई विशेष तालिमको व्यवस्था गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

सामुदायिक विद्यालयहरुमा विद्यार्थीलाई टिकाइ राख्ने उपायहरु, सामुदायिक विद्यालयहरुमा शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने उपायहरु, विद्यालय शिक्षामा व्यावसायिक शिक्षाको सम्भावना, आदि ।

सन्दर्भ सामग्री

- काफ्ले, वासुदेव र अन्य (२०६१) *शैक्षिक प्रविधि र अनौपचारिक शिक्षा*, काठमाडौं: विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- के.सी., यदुनन्दन (२०३९) *शिक्षा एक परिचय*, काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- कोइराला, विद्यानाथ र श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०५९) *शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- खनाल, पेशल (२०६०) *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर, काठमाडौं : स्टुडेन्ट्स बुक्स एण्ड डिष्टिब्युटर्स ।
- जि.शि.का. (२०६८) *पुनः विद्यालय फर्काउने कार्यक्रमको प्रतिवेदन*, सिन्धुली: जि.शि.का. ।
- जि.शि.का. (२०६९) *वार्षिक बजेट विवरण*, सिन्धुली: जि.शि.का. ।
- पाठक एवं त्यागी (१९९१) *शिक्षाका सिद्धान्त*; नयाँ दिल्ली : विनोद पुस्तक भण्डार ।
- पौडेल, लेखनाथ (२०५४) *शैक्षिक प्रक्रिया र नेपालमा शिक्षा*; काठमाडौं : प्रतिभा पुस्तक भण्डार ।
- बराल, राजकुमार र अन्य (२०६०) *विद्यालय निरीक्षक प्रतियोगिता दिग्दर्शन*; काठमाडौं : मकालु बुक्स एण्ड डिष्टिब्युटर्स ।
- विष्ट, मीनबहादुर (२०५३) *शिक्षाको सिद्धान्त*; पुल्चोक, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- भट्ट, दीर्घराज (२०६०) *विद्यालय छोडाइमा सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव*; कीर्तिपुर: स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि.वि. ।
- भट्टराई, जी.के. (१९९९) *प्राथमिक तहमा विद्यार्थीले कक्षा छाड्ने कारण*; कीर्तिपुर: स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि.वि. ।
- वाग्ले, मनप्रसाद (१९९५) *शिक्षाको आधार*; काठमाडौं : गणेश हिमाल एजुकेशन ।
- शर्मा, गोपीनाथ (२०५८) *नेपालमा शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू*; काठमाडौं : मकालु बुक्स एण्ड डिष्टिब्युटर्स ।
- शर्मा, चीरञ्जीवी र निर्मला (२०५३) *शिक्षाको आधार*; काठमाडौं : एम.के पब्लिशर्स एन्ड डिष्टिब्युटर्स ।
- शिक्षा विभाग (२०६७) *फ्ल्यास I रिपोर्ट*; नेपाल सरकार ।
- शिक्षा विभाग (२०६६) *फ्ल्यास I रिपोर्ट*; नेपाल सरकार ।
- सेरिड (१९८७) *ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यालय छाड्ने कारणको खोजी*; काठमाडौं : सेरिड ।
- Depart of Education, (2012), *Flash Report I*, Sanothimi: Government of Nepal.

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १

प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी सङ्ख्या, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या र

पुनः प्रवेश

सङ्ख्या विवरण

क्र. सं.	विद्यालयको नाम र ठेगाना	२०६९ मा अध्ययन गर्ने जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या	बीचैमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी		पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने विद्यार्थी २०७०	
			सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
१	कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार	701	99	14.12	२५	२५.२५%
२	कामदा उ.मा.वि. डुढभन्ज्याङ	603	101	16.75	१९	१८.८१%
३	शारदा उ.मा.वि. बेखटाँडी	405	92	22.72	२३	२५%
४	नि.मा.वि. धारापानी	280	83	29.64	२१	२५.३%
५	विन्देश्वरी नि.मा.वि. ज्यामिरे	297	87	29.29	२०	२२.९८%
६	पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे	240	56	23.33	१६	२८.५७%
७	प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी	245	63	25.71	१४	२२.२२%
८	प्राथमिक विद्यालय धेद्रे	224	71	31.70	१९	२६.२६%
९	कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी	255	52	20.39	२०	३८.४६%
१०	भाविनी प्रा.वि. खोक्लिङ	285	91	31.93	१८	१९.७८%
जम्मा		३३३५ (१००%)	७९५ (२३.८३%)		१९५ (२४.५२%)	

स्रोत : जि.शि.का, सिन्धुली Flash I, II, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २

विद्यालय छाड्ने, पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको लैङ्गिक अवस्था

क्र सं	विद्यालयको नाम	२०६९ मा अध्ययन गर्ने सङ्ख्या			२०६९ मा बीचैमा कक्षा छाड्ने सङ्ख्या			२०७० सालमा पुनः प्रवेश गर्ने सङ्ख्या		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
१	कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार	380	321	701	३९	६०	९९	१६	९	२५
२	कामदा उ.मा.वि. डुढभन्ज्याङ	336	267	603	३२	६९	१०१	११	८	१९
३	शारदाउमावि बेखटाँडी	246	159	405	२७	६५	९२	१४	९	२३
४	नि.मा.वि. धारापानी	163	117	280	३१	५२	८३	१३	८	२१
५	विन्देश्वरी निमावि. ज्यामिरे	155	142	297	३२	५५	८७	१२	८	२०
६	पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे	106	134	240	२४	३२	५६	१०	६	१६
७	प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी	115	130	245	२३	४०	६३	९	५	१४
८	प्राथमिक विद्यालय धेद्रे	113	111	224	३०	४१	७१	१२	७	१९
९	कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी	102	153	255	२५	२७	५२	१५	५	२०
१०	भाविनी प्रा.वि.खोक्लिङ	164	121	285	४१	५०	९१	१०	८	१८
	जम्मा	1780	1655	3335	३०४	४९१	७९५	१२२	७३	१९५

स्रोत : विद्यालय भर्ना अभिलेख २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ३

विद्यालय छाड्ने र पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत लैङ्गिक विवरण

क्र सं	विद्यालयको नाम	२०६९ सालको बीचैमा विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या			२०७० सालमा पुनः प्रवेश भएका सङ्ख्या		
		जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा
१	कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार	९९	३९	६०	२५	१६	९
२	कामदा उ.मा.वि. डुढभन्ज्याङ	१०१	३२	६९	१९	११	८
३	शारदाउमावि बेखटाँडी	९२	२७	६५	२३	१४	९
४	नि.मा.वि. धारापानी	८३	३१	५२	२१	१३	८
५	विन्देश्वरी निमावि. ज्यामिरे	८७	३२	५५	२०	१२	८
६	पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे	५६	२४	३२	१६	१०	६
७	प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी	६३	२३	४०	१४	९	५
८	प्राथमिक विद्यालय धेद्रे	७१	३०	४१	१९	१२	७
९	कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी	५२	२५	२७	२०	१५	५
१०	भाविनी प्रा.वि.खोक्लिङ	९१	४१	५०	१८	१०	८
	जम्मा	७९५	३०४	४९१	१९५	१२२	७३

स्रोत : विद्यालय भर्ना अभिलेख २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ४

पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत अवस्था

विद्यालय	कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३			कक्षा ४			कक्षा ५			जम्मा
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	
१	५	३	५	४	३	७	२	२	४	२	२	४	१	१	२	२५
२	४	२	६	३	२	५	२	१	३	२	१	३	१	१	२	१९
३	६	२	८	४	२	६	२	१	३	३	१	४	२	०	२	२३
४	५	२	७	३	२	५	३	१	४	२	१	३	१	१	२	२१
५	४	३	७	३	२	५	२	२	४	२	१	३	१	०	१	२०
६	३	२	५	२	२	४	२	१	३	१	२	३	१	०	१	१६
७	३	२	५	३	१	४	१	०	१	१	०	१	२	१	३	१४
८	५	२	७	२	१	३	३	२	५	१	१	२	१	१	२	१९
९	४	४	८	३	२	५	२	२	४	१	१	२	१	०	१	२०
१०	५	३	८	३	१	४	२	१	३	१	०	१	१	१	२	१८
जम्मा	४४	२५	६९	३०	१८	४८	२१	१३	३४	१६	११	२७	१२	६	१८	१९५

स्रोत : विद्यालयमा रहेको भर्ना अभिलेख, २०७०

१. = कौशिका उच्च मावि ग्वालटार

२. = कामदा उ.मा.वि. डुढभन्ज्याङ

३. = शारदा उ.मा.वि. बेखटाँडी

४. = नि.मा.वि. धारापानी

५. = विन्देश्वरी नि.मा.वि. ज्यामिरे

६. = पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे

७. = प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी

८. = प्राथमिक विद्यालय धेद्रे

९. = कुशेश्वर प्रा.वि. सिम्लेवेशी

१०. = भाविनी प्रा.वि. खोक्लिङ

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ५

पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेरको अवस्था

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	पुनः प्रवेश सङ्ख्या	कक्षागत उमेर सङ्ख्या	कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थी सङ्ख्या
१	कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार	२५	१५	१०
२	कामदा उ.मा.वि. डुढभन्ज्याङ	१९	१३	६
३	शारदाउमावि बेखटाँडी	२३	१४	९
४	नि.मा.वि. धारापानी	२१	१६	५
५	विन्देश्वरी निमावि. ज्यामिरे	२०	१५	५
६	पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे	१६	१२	४
७	प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी	१४	९	५
८	प्राथमिक विद्यालय धेद्रे	१९	१४	५
९	कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी	२०	१६	४
१०	भाविनी प्रा.वि.खोक्लिङ	१८	१२	६
जम्मा		१९५	१३६ (६९.७%)	५९ (३०.३%)

स्रोत : विद्यालय भर्ना अभिलेख २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ६

पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत उमेर विवरण

कक्षा	पुनः प्रवेश सङ्ख्या	कक्षागत उमेर सङ्ख्या	कक्षागत उमेरभन्दा बढी उमेर भएका विद्यार्थी सङ्ख्या
१	६९	५५ (७९.७%)	१४ (२०.३%)
२	४८	३४ (७०.८%)	१४ (२९.२%)
३	३४	२२ (६५%)	१२ (४५%)
४	२७	१५ (५६.६%)	१२ (४४.४%)
५	१७	१० (५८.८%)	०७ (४१.२%)
जम्मा	१९५	१३६ (६९.७%)	५९ (३०.३%)

स्रोत : विद्यालय भर्ना अभिलेख २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ७

पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालयगत जातीय अवस्था

विद्यालय	पुनः प्रवेश सङ्ख्या	दलित			जनजाति			आदिवासी			अन्य जाति		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार	२५	२	१	३	४	४	८	५	२	७	५	२	७
कामदा उ.मा.वि. दुधभन्ज्याङ	१९	३	१	४	४	२	६	२	३	५	२	२	४
शारदाउमावि वेखटाँडी	२३	३	२	५	३	३	६	५	३	८	३	१	४
नि.मा.वि. धारापानी	२१	२	२	४	५	२	७	४	२	६	२	२	४
विन्देश्वरी निमावि. ज्यामिरे	२०	२	१	३	४	२	६	३	३	६	३	२	५
पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे	१६	२	१	३	३	१	४	२	२	४	३	२	५
प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी	१४	१	२	३	३	०	३	३	२	५	२	१	३
प्राथमिक विद्यालय धेद्रे	१९	२	१	३	३	२	५	४	३	७	३	१	४
कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी	२०	३	१	४	४	२	६	२	१	३	६	१	७
भाविनी प्रा.वि. खोक्लिङ	१८	१	२	३	४	३	७	४	२	६	१	१	२
जम्मा	१९५	२१	१४	३५	३७	२१	५८	३४	२३	५७	३०	१५	४५
	१००%	१७.९%			२९.७%			२९.२%			२३.१%		

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ८

पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत जातीय अवस्था

कक्षा	पुनः प्रवेश सङ्ख्या	दलित			जनजाति			आदिवासी			अन्य जाति		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
१	६९	८	५	१३	१४	८	२२	१२	१०	२२	१२	६	१८
२	४८	६	३	९	७	६	१३	१०	६	१६	१०	४	१४
३	३४	३	२	५	७	३	१०	६	३	९	६	१	७
४	२७	३	२	५	५	२	७	३	२	५	१	२	३
५	१७	१	२	३	४	२	६	३	२	५	१	२	३
जम्मा	१९५	२१	१४	३५	३७	२१	५८	३४	२३	५७	३०	१५	४५
	१००%	१७.९%			२९.७%			२९.२३%			२३.०७%		

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण फाराम २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ९

पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको विद्यालय सहभागिताको अवस्था

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विद्यालय नियमित हुने सङ्ख्या	कक्षाकार्यमा सहभागी हुने सङ्ख्या	गृहकार्यमा सहभागी हुने सङ्ख्या	अनुशासन कायम हुने सङ्ख्या
१	कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार	१५	१३	१६	१५
२	कामदा उ.मा.वि. डुढभन्ज्याङ	१२	१४	१३	१२
३	शारदाउमावि बेखटाँडी	१४	१५	१८	१४
४	नि.मा.वि. धारापानी	१५	१७	१३	१६
५	विन्देश्वरी निमावि. ज्यामिरे	१४	१६	१२	१३
६	पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे	१२	१४	१३	१०
७	प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी	१०	११	९	१०
८	प्राथमिक विद्यालय धेद्रे	१३	१२	१०	१४
९	कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी	१५	१६	१२	१०
१०	भाविनी प्रा.वि.खोक्लिङ	१२	१०	१२	१४
जम्मा		१२९	१३८	१२८	१०८
		६२.२%	७०.८%	६५.६%	५४.४%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १०

कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण

विद्यार्थीको नाम	लिङ्ग	विषय र प्राप्ताङ्क			
		नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान
अर्जुन तामाङ	पु	65	55	40	56
वागवीर स्याङ्तान	पु	62	47	60	54
सहवीर ठकुरी	पु	60	62	55	58
केवलचन्द्र नेपाली	पु	42	38	45	40
हरिप्रसाद चौलागाई	पु	56	45	48	48
गीता न्यौपाने	म	52	55	52	44
रूपा विश्वकर्मा	म	55	46	60	53
केशव माया राई	म	52	54	56	47
जम्मा		४४४	४०२	४९६	४००
		५४.२५%	५०.२५%	५९.२५%	५०.००%

स्रोत : मूल्याङ्कन अभिलेख, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : ११

कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण

विद्यार्थीको नाम	लिङ्ग	विषय र प्राप्ताङ्क			
		नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान
केशव दर्जी	पु	७१	५३	४४	५९
साने विक	पु	६८	५७	४६	५७
अमर तामाङ	पु	५९	५६	५७	६९
श्याम कार्की	पु	५५	५२	५३	५२
सतिस मगर	पु	६५	४९	४७	५५
सुजिता गुर्मछान	म	६२	५४	४३	५६
मनु तामाङ	म	६८	६२	५५	५३
वविता सार्की	म	५०	५८	४५	४०
जम्मा		४८०	४४९	३९०	४३५
		६०%	५५.९२%	४८.७५%	५४.३७%

स्रोत : विद्यार्थी मूल्याङ्कन अभिलेख, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १२

कक्षा ३ का विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण

विद्यार्थीको नाम	लिङ्ग	विषय र प्राप्ताङ्क			
		नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान
राकेश कार्की	पु	७२	५५	५८	६३
दानवीर सुराखेती	पु	६८	६१	६२	५७
मनोज वि.क.	पु	७०	५३	३८	५५
आयुश राई	पु	६२	६२	४४	६२
शिवकुमार राई	पु	५८	६४	५६	६१
चित्रमाया सुनुवार	म	४२	४४	४२	५६
हिमा नेपाली	म	५८	५५	५५	५४
दिलमाया राई	म	६२	४८	५३	५२
जम्मा		४९२	४४३	३९८	४६०
		६१.२५ %	५५.७५%	४९.७५%	५७.५%

स्रोत : विद्यार्थी मूल्याङ्कन अभिलेख, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १३

कक्षा २ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको प्राप्ताङ्क विवरण

विद्यार्थीको नाम	लिङ्ग	विषय र प्राप्ताङ्क			
		नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान
डम्बरबहादुर बस्नेत	पु	७२	५५	५४	६१
मेघराज मंग्राती	पु	७४	६१	४७	५९
गोपाल वि.क.	पु	६१	६३	४८	५८
हर्क वि.क.	पु	६८	५२	५२	५४
रामनारायण श्रेष्ठ	पु	५५	४२	४३	६०
सावित्रा ठकुरी	म	४८	३८	३७	६२
सरीता मगर	म	६०	४४	५२	४४
कविता निरौला	म	५२	६२	४८	३८
जम्मा		४९०	४१७	३८१	४३६
		६१.२५%	५२.१२%	४७.६२%	५४.५%

स्रोत : विद्यार्थी मूल्याङ्कन अभिलेख, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १४

कक्षा १ का विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क विवरण

विद्यार्थीको नाम	लिङ्ग	विषय र प्राप्ताङ्क			
		नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान
सरोज दर्नाल	पु	७४	८०	७२	८०
विरेन राई	पु	७८	७४	६८	७५
दिपक सार्की	पु	७३	७२	५५	८१
रामबहादुर खत्री	पु	७४	७५	६२	६८
रीना तामाङ	म	७२	७३	६३	७२
सीता राई	म	६८	६७	६४	५६
विना वि.क.	म	७०	७२	५६	७२
पिङ्की कोइराला	म	६५	६८	४४	६३
जम्मा		५६४	५७१	४८४	५६७
		७०.५%	७१.३७%	६०.५%	७०.८%

स्रोत : विद्यार्थी मूल्याङ्कन अभिलेख, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १५

पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको औसत प्राप्ताङ्क विवरण

कक्षा	नेपाली	अङ्ग्रेजी	गणित	विज्ञान
१	७०.८%	७१.३७%	६०.५%	७०.५%
२	६१.२५%	५२.१२%	४७.६२%	५४.५%
३	६१.२५%	५५.७५%	४९.७५%	५७.५%
४	६०%	५५.१२%	४८.७५%	५४.३७%
५	५४.१२%	५०.२५%	५१.२५%	५०%
जम्मा औसत	६१.४८%	५६.९२%	५१.५७%	५७.३७%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७०

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १६

विद्यालय सर्वेक्षण फारम

पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने विद्यार्थीको विवरण

विद्यालयको नाम :

विद्यालयको ठेगाना :

सञ्चालित कक्षा (प्रावि तह) :

विद्यार्थीको नाम, थर :

विद्यालय छाडेको साल :

पुनः विद्यालय प्रवेश भएको साल :

कक्षा :

उमेर :

जात :

लिङ्ग :

विद्यालय जाने उमेरको संख्या :

अभिभावकको नाम :

अभिभावकसँगको नाता :

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १७

प्राथमिक तहमा पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूको कक्षागत विवरण

सर्वेक्षण फारम

क्र.सं	विद्यालयको नाम र ठेगाना	पुनः प्रवेश संख्या	कक्षा				
			१	२	३	४	५
१	कौशिका उ.मा.वि. ग्वालटार						
२	कामदा उ.मा.वि. डुडभन्ज्याड						
३	शारदा उमावि बेखटाँडी						
४	नि.मा.वि. धारापानी						
५	विन्देश्वरी निमावि. ज्यामिरे						
६	पञ्चावती नि.मा.वि. तीनघरे						
७	प्राथमिक विद्यालय जुकेपानी						
८	प्राथमिक विद्यालय धेद्रे						
९	कुशेश्वरी प्रा.वि. सिम्लेवेशी						
१०	भाविनी प्रा.वि.खोक्लिड						

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १८ (क)

पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरुका लागि तयार गरिएका अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

विद्यार्थीको नाम :

कक्षा :

विद्यालयको नाम :

१. तपाईंलाई विद्यालय छाड्नुपर्ने बाध्यता कसरी आयो ?

.....

२. तपाईंलाई विद्यालय पुनः प्रवेश गर्न कसले प्रेरणा दियो ?

.....

३. तपाईंका कक्षामा कुन जातका विद्यार्थी बढी छन् ?

.....

४. तपाईंलाई सबैभन्दा बढी मनपर्ने विषय कुन हो ?

.....

५. तपाईंलाई मन नपर्ने विषय कुन हो ?

.....

६. तपाईंलाई विद्यालय वातावरण कस्तो लाग्छ ?

.....

....

.....

७. तपाईंलाई अध्ययन गर्न केले समस्या ल्याएको छ ?

.....

८. तपाईंलाई आइपरेको समस्या समाधान के गर्दा हुन्छ ?

.....

९. तपाईंको अभिभावक के पेसा गर्नुहुन्छ ?

.....

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १८ (ख)

शिक्षकहरूका लागि तयार गरिएका अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

१. तपाईंको विद्यालयमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थीको संख्या कति रहेको छ ?
.....
२. तपाईंको विद्यालयमा पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने विद्यार्थीहरूको जातिगत अवस्था कस्तो छ ?
.....
३. तपाईंको विद्यालयमा विद्यार्थीले कक्षा छाड्नुको कारण के हो ?
.....
.....
४. तपाईंको विद्यालयमा कक्षा छाडेर पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीलाई पुनः प्रवेश हुने प्रेरणा कसरी प्राप्त भयो ?
.....
५. तपाईंको विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरू कुन कुन विषयमा बढी ध्यान दिन्छन् ?
.....
६. त्यस्ता विद्यार्थीले कम ध्यान दिने विषय कुन हो ?
.....
७. तपाईंको विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको मुख्य समस्या के हो ?
.....
८. पुनः विद्यालय प्रवेश भएका विद्यार्थीहरूमा देखिएका समस्याको समाधानको उपाय के हो ?
.....

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १८ (ग)

पुनः प्रवेश भएका विद्यार्थीका अभिभावकहरुका लागि तयार

गरिएका अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

१. तपाईंका बालबालिकाले कक्षा छाड्नुको कारण के हो ?
.....
२. तपाईंका बालबच्चा पुनः विद्यालय प्रवेश गर्न केले प्रेरणा दियो ?
.....
३. तपाईं के व्यवसाय गर्नुहुन्छ ?
.....
४. तपाईंका बच्चा कुन विषय पढ्न मन गर्छन् ?
.....
५. तपाईंका बच्चाले कुन विषयमा राम्रो नतिजा ल्यायो ?
.....
६. तपाईंका बच्चाहरुका प्रमुख समस्या के के हुन् ?
.....
७. तपाईंका बच्चामा देखिएका समस्या समाधान गर्न के उपाय गर्नुपर्ला ?
.....

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : १९

समूह छलफल निर्देशिका

१. पारिवारिक आर्थिक सम्बन्धमा ।
२. विद्यालय छोडाइ सम्बन्धमा ।
३. विद्यालय व्यवस्थापन र वातावरण सम्बन्धमा ।
४. विद्यालयको शैक्षिक अवस्था सम्बन्धमा ।
५. विद्यालय छोडाइका कारण सम्बन्धमा ।
६. विद्यालयमा विद्यार्थीको पढाइप्रतिको चाख सम्बन्धमा ।
७. पुनः विद्यालय प्रवेश गर्ने सम्बन्धमा ।
८. निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धमा ।
९. विद्यालय पुनः प्रवेशमा देखिएका समस्या सम्बन्धमा ।
१०. पुनः प्रवेशमा अवलम्बन गरिने उपायका सम्बन्धमा ।

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २०

पुनः प्रवेश गराउन प्रेरित गर्ने अन्तर्वार्ता प्रश्नावली खाका

(विद्यार्थी र अभिभावक)

क्र.सं.	सोधिएका प्रश्न	विद्यार्थी	अभिभावक
१	पुनः प्रवेश गर्नुपर्छ भनी आएका व्यक्तिसँग		
२	विद्यालयले गरेको पहल सम्बन्धमा		
३	स्थानीय संघसंस्थाको सहयोग सम्बन्धमा		
४.	गाविसको सहयोग सम्बन्धमा		
५	आफन्त र छिमेकीको सहयोग सम्बन्धमा		

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २१

पुनः प्रवेशका चुनौती सम्बन्धमा प्रधानाध्यापक र शिक्षकका लागि

अन्तर्वार्ता प्रश्नावली खाका

क्र.सं.	सोधिएका प्रश्न	शिक्षक	प्रअ
१	पारिवारिक आर्थिक अवस्था		
२	विद्यालय वातावरण		
३	लैङ्गिक विभेद		
४.	उमेर बढी सम्बन्धमा		
५	घरायसी काम सम्बन्धमा		
६	फेल हुने र लाज मान्ने		
७.	अभिभावकको चेतना सम्बन्धमा		
८	विद्यार्थी पढाइप्रति चाख नदिनु सम्बन्धमा		
९	भाषाका सम्बन्धमा (मातृभाषा)		
१०	निरन्तर मूल्याङ्कन सम्बन्धमा		

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २२

अन्तर्वार्तामा संलग्न प्रधानाध्यापकहरू

१.	ध्रुवप्रसाद कोइराला	(कौशिकाउच्च मावि, ग्वालटार)
२.	गंगा साह	(कामदा उच्च मावि, डुडभन्ज्याङ)
३.	श्याम श्रेष्ठ	(शारदा उच्च मावि, बेखटाँडी)
४.	निलप्रसाद पौडेल	(नि.मा.वि., धारापानी)
५.	दिपक खड्का	(विन्देश्वरी नि.मा.वि., ज्यामिरे)
६.	रविन श्रेष्ठ	(पञ्चावती नि.मा.वि., तिनघरे)
७.	रामलाल नेपाली	(प्रा.वि., जुकेपानी)
८.	मातृका प्रसाद बराल	(प्रा.वि., धेद्रे)
९.	सीता पोखरेल	(कुशेश्वर प्रा.वि., सिम्लेवेशी)
१०.	दानरबहादुर ठकुरी	(प्रा.वि., खोक्लिङ)

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २३

अन्तर्वार्तामा संलग्न प्राथमिक तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू

१.	सीता चौलागाई	(कौशिकाउच्च मावि, ग्वालटार)
२.	मेनुका पुलामी	(कामदा उच्च मावि, डुडभन्ज्याङ)
३.	वीरेन्द्र ठकुरी	(शारदा उच्च मावि, बेखटाँडी)
४.	चेतकुमारी कार्की	(नि.मा.वि., धारापानी)
५.	पेशल न्यौपाने	(विन्देश्वरी नि.मा.वि., ज्यामिरे)
६.	कल्पना श्रेष्ठ	(पञ्चावती नि.मा.वि., तिनघरे)
७.	जानुका राउत	(प्रा.वि., जुकेपानी)
८.	जानुका घिमिरे	(प्रा.वि., धेद्रे)
९.	निर्मला पोखरेल	(कुशेश्वर प्रा.वि., सिम्लेवेशी)
१०.	यमबहादुर ठकुरी	(प्रा.वि., खोक्लिङ)

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २४

अन्तर्वार्तामा सहभागी विद्यार्थीहरु

क्र.सं.	नाम	कक्षा	जात	उमेर
1	अर्जुन तामाङ	५	तामाङ	१०
2	वागवीर स्याङ्तान	४	तामाङ	१०
3	सहवीर ठकुरी	५	क्षेत्री	११
4	केवलचन्द्र नेपाली	५	दमाई	१२
5	हरिप्रसाद चौलागाई	४	ब्राह्मण	११
6	गीता न्यौपाने	४	ब्राह्मण	१२
7	रूपा विश्वकर्मा	४	कामी	१०
8	केशव माया राई	४	राई	११
9	केशव दर्जी	४	दमाई	१२
10	साने विक	५	कामी	९
11	अमर तामाङ	५	तामाङ	११
12	श्याम कार्की	५	क्षेत्री	१०
13	सतिस मगर	५	मगर	९
14	सुजिता गुर्मछान	५	मगर	११
15	मनु तामाङ	५	तामाङ	१०
16	वविता सार्की	५	सार्की	११
17	राकेश कार्की	५	क्षेत्री	१२
18	दानवीर सुराखेती	४	सार्की	११
19	मनोज वि.क.	४	कामी	१२
20	आयुश राई	४	राई	११
21	शिवकुमार राई	४	राई	११
22	चित्रमाया सुनुवार	३	सुनुवार	८
23	हिमा नेपाली	३	दमाई	८

24	दिलमाया राई	३	राई	९
25	डम्बरबहादुर बस्नेत	३	क्षेत्री	१०
26	मेघराज मंग्राती	३	सार्की	९
27	गोपाल वि.क.	३	कामी	९
28	हर्क वि.क.	३	कामी	९
29	रामनारायण श्रेष्ठ	३	नेवार	९
30	सावित्रा ठकुरी	३	क्षेत्री	१०
31	सरीता मगर	३	मगर	११
32	कविता निरौला	३	ब्राह्मण	१०
33	सरोज दर्नाल	३	मगर	११
34	विरेन राई	३	राई	९
35	दिपक सार्की	३	सार्की	१०
36	रामबहादुर खत्री	३	क्षेत्री	११
37	रीना तामाङ	३	तामाङ	११
38	सीता राई	४	राई	१२
39	विना वि.क.	४	राई	१०
40	पिङ्की कोइराला	४	ब्राह्मण	९

सामुदायिक विद्यालयमा पुनः प्रवेश गरेका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि

अनुसूची : २५

अन्तर्वार्तामा सहभागी अभिभावकहरु

क्र.सं.	नाम	लिङ्ग	जात
1	अम्बरबहादुर तामाङ	पुरुष	तामाङ
2	सुकुमाया स्याङ्तान	महिला	तामाङ
3	श्यामबहादुर ठकुरी	पुरुष	क्षेत्री
4	रामबहादुर नेपाली	पुरुष	दमाई
5	रामप्रसाद चौलागाई	पुरुष	ब्रह्माण
6	लिलादेवी न्यौपाने	महिला	”
7	कृष्णबहादुर विश्वकर्मा	पुरुष	कामी
8	दानबहादुर राई	पुरुष	राई
9	हरिबहादुर दमाई	पुरुष	दमाई
10	रुन्चे विक	पुरुष	कामी
11	डम्बरसिं तामाङ	पुरुष	तामाङ
12	हरि कार्की	पुरुष	क्षेत्री
13	हरिबहादुर मगर	पुरुष	मगर
14	देवीमाया गुर्मछान	महिला	मगर
15	सुमित्रा तामाङ	महिला	तामाङ
16	कविन्द्र सार्की	पुरुष	सार्की
17	हरिबहादुर कार्की	पुरुष	क्षेत्री
18	रामबहादुर सुराखेती	पुरुष	सार्की
19	महेन्द्र वि.क.	पुरुष	कामी
20	रस्मिला राई	महिला	राई